

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Nicol Janočková, Ján Ka-
čala, Anna Maričová, Sibyla Mis-
lovičová, Jozef Mlacek, Slavomír
Ondrejovič, Matej Považaj, Mária
Šimková, Iveta Vančová, Pavol
Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

ŽIGO, Pavol: Najstaršie svedectvo o jazyku z konca 9. storočia	257
VALENTOVÁ, Iveta: Kde sa vzalo prechýľovanie priezvisk?	261

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvov obcí a miest (41)	282
--	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

SMATANA, Miloš: Ako chutí mlieko	291
--	-----

ROZLIČNOSTI

<i>Nové slovo konzervant.</i> M. P o v a ž a j	301
--	-----

SPRÁVY A POSUDKY

K osemdesiatinám profesora Jána Do- ruľu. M. D o b r í k o v á	303
Okrúhle jubileum Márie Šimkovej. A. K a r č o v á	307

SPYTOVALI STE SA

<i>Cúvacie svetlá.</i> I. V a n č o v á	310
---	-----

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (39). J. H a š a n o v á	312
Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (5). M. P o v a ž a j	317

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 47, 2013, č. 5 (8. 11. 2013). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibiyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2013

Cena 1,20 €

Najstaršie svedectvo o jazyku z konca 9. storočia

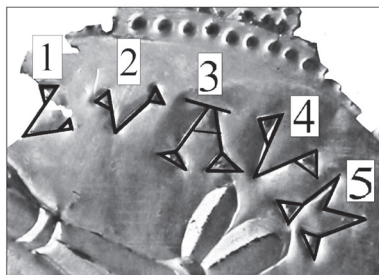
PAVOL ŽIGO

Dôkazom o užitočnosti historickej jazykovedy pri poznávaní našich starších dejín sa v poslednom čase stal objav, ktorý možno pokladať za najstarší dôkaz veľkomoravských jazykových stôp z nášho územia. Prostriedkom na odhalenie tohto tvrdenia sa stali významné archeologické objavy posledných rokov z územia bývalého veľkomoravského hradiska v katastri obce Bojná. Je to šesť pozlátených plakiet, ktoré boli podľa odborníkov z Archeologického ústavu SAV K. Pietu, A. Rutkaya a M. Rutkaya s najväčšou pravdepodobnosťou obložením prenosného oltára, v ktorom mohli byť uložené liturgické predmety, alebo boli ozdobou schránky s ostatkami svätých, t. j. relikviára. Archeológovia tento nález vyhodnotili ako veľmi vzácne a v európskych súvislostiach dodnes len zriedkavo zachované dielo s vysokou umeleckou a historickou hodnotou. Na štyroch plaketách sú len vyobrazenia postáv svätcov, na jednej plakete sa zachovala gravúra troch latinských písmen NDE. Archeológovia predpokladajú, že by mohlo ísť o formulu vyznania kresťanskej viery (CRE).....NDE = (credo) (i)N (unum) DE(um). Toto vysvetlenie by podľa nás bolo presvedčivejšie v spojení s podobou IVNVDM, ale táto otázka by sa mala stať predmetom bádania v oblasti stredovekej latinčiny. Otázkou, ktorej sa chceme venovať v našom príspevku, je nápis na šiestej bojnianskej plakete s radom kapitálnych písmen, o ktorom sa predpokladalo, že pri čítaní v smere hodinových ručičiek ide o latinské písmená SVAVM a ich význam sa nepodarilo identifikovať (obr. 1).

Obr. 1. Pozlátená plaketa s „neznámym“ nápisom v pravej dolnej časti.
Foto: Archeologický ústav SAV

Naše historickojazykovedné poznatky a snaha poskytnúť riešenie pri identifikácii neznámeho textu nás priviedli k odhaleniu jeho formy a najmä jeho významu. S istotou si dovoľujeme tvrdiť, že text na plakete je z 9. storočia a treba ho čítať v smere hodinových ručičiek. Nie je však napísaný latinkou, ako sa pôvodne predpokladalo, ale podľa nášho názoru ide o hlaholské písmená. Toto naše tvrdenie možno vysvetliť pomerne jednoducho aj bez hlbšieho historickojazykovedného poznania. Znak vyrytý na plakete sme pomocou počítačovej grafiky zvýraznili a ku každému znaku uvádzame na obr. č. 2 nielen adekvátnu grafému v hlaholike, ale aj jej latinskú transliteráciu.

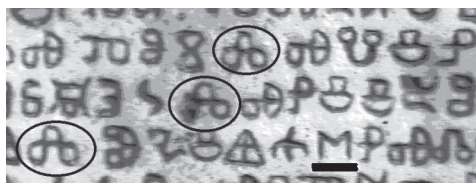

Obr. 2. Zvýraznené línie s identifikáciou hlaholských písmen a ich paralelami v latinke.
Foto: Archeologický ústav SAV

1	2	3	4	5
g	v ₁	d	v ₂	m

Identifikácia grafém na plakete je však len východiskom na hľadanie obsahu, ktorý je skrytý v nápis. Jednotlivé znaky – ako bolo v prípade takýchto artefaktov prirodzené – sú abreviatúrou, skratkou textu. Najznámejšou abreviatúrou takéhoto typu z latinského jazyka je známy nápis *INRI* na kresťanských krížoch s významom *Jesus Nazarenus Rex Iudaeorum* = *Ježiš Nazaretský, kráľ židovský*. V prípade nápisu na plakete z Bojnej ide o skratku týchto staroslovienskych slov: *g* = *Gospodi* (= Pane), *v*₁ = *v tebe* (staroslovienske spojenie *v tebe* sa používalo vo význame *k Tebe, do Teba*), *d* = *dušon* (akuzatív od slova *duša* s pôvodnou nosovou hláskou, ktorá na našom území zanikla v 10. storočí; zachovala sa napr. v poľštine), *v*₂ = *vъzdviгъ* (= *pozdvihol som* = 1. osoba jednotného čísla aoristu, jednoduchého minulého času, ktorý neskôr zanikol), *m* = *mojon* (pôvodný akuzatív zámena *moja*, t. j. *mojou*, v ktorom je tiež pôvodný nosový vokál). Abreviatúra je skratkou vety *Gospodi, v tebe dušon vъzdviгъ mojon*, v doslovnom preklade do súčasnej slovenčiny má význam *Pane, k Tebe dušu pozdvihol som moju*. Naše vysvetlenie nápisu na bojníanskej plakete potvrdzuje aj text zachovaný v písomnej pamiatke z 11. storočia známej ako *Sinajský žaltár*. Napísaný bol macedónsko-bulharským typom hlaholiky, obsahuje 137 žalmov a objavili ho v Kláštore sv. Kataríny na hore Sinaj v r. 1850. V tejto pamiatke je ten istý text, aký sa skrýva za abreviatúrou bojníanskej plakety, je to Dávidov žalm z *Knihy žalmov*: *K tebe, Pane, dvíham svoju dušu* (Žalm 25, 1), známy z latinskej podoby Biblie (*Vulgaty*) v podobe *Ad te, Domine, levavi animam meam*. Tento latinský slovosled so zámenom na konci vety sa stal aj jazykovou predlohou bojníanskej veľkomoravskej abreviatúry. Podľa nášho názoru je v bojníanskej plakete zhmotnené najstaršie priznanie sa ku kresťanskej viere v domácom – staroslovienskom jazyku. Historickojazykovedná analýza tohto hlaholského nápisu svedčí o tom, že pochádza z poslednej tretiny 9. storočia a najpravdepodobnejšie vznikol v duchovnom a kultúrnom prostredí Nitrianska. Dokazujú to prvé štyri hlaholské znaky nápisu, piaty znak je svedectvom predchádzajúcej aj pretrvávajúcej duchovnej a kultúrnej latinskej tradície. Zakončenia voľných línií na gravúre textu myšlienkovito nadväzujú na podstatu hlaholského písma, v ktorom dominovali kresťanské symboly – kríž, trojuholník a kruh. V písanej podobe hlaholského písma sa voľné línie písmen končili krúžkom. Na gravúre plakety v čase jej vzniku autor nahradil pôvodný kresťanský motív v nákončí hlaholských písmen – kruh – adekvátnym kresťanským symbolom – trojuholníkom.

Podoba piateho znaku – variantnej podoby hlásky M v hlaholskom texte tiež nebola výnimkou na území kontaktov staroslovienskych textov s latinskou kultúrou (pozri obr. 3 – neskorší text z územia dnešného Chorvátska).

Obr. 3. Variant grafémy M v dolnom riadku hlaholského textu (podčiarknuté), krúžkami sú označené variantné podoby grafémy d s vodorovnou priečnou spojnicou oproti klasickej podobe *д* bez vodorovnej línie. Zvýraznil P. Žigo.

Vysvetlenie nápisu na skúmanom artefakte – bojnianskej plakete dokazuje, že ide o jedno z najstarších svedectiev o hlaholskom písme. Ku konštatovaniu citovaných archeológov, že ide „v európskych súvislostiach o veľmi vzácne a len zriedkavo dodnes zachované diela s vysokou umelecko-historickou hodnotou“, dokladáme: Naším presvedčením je, že z jazykovedného hľadiska ide o jedinečný, doteraz pravdepodobne najstarší zachovaný dôkaz hlaholského písma z nášho územia, o priame potvrdenie existencie a fungovania liturgického jazyka slovanského pôvodu na našom území. Kyjevské listy, ktoré obsahujú znaky veľkomoravského pôvodu, sú datované ako neskorší odpis cyrilo-metodského originálu až do 10. storočia.

Bojnianska plaketa s hlaholským nápisom je významným článkom našich kultúrnych a duchovných dejín a z pohľadu slovenskej vedy má aj celoslovenský kultúrohistorický význam. Prítomnosť hlaholského písma na pôvodom staršej obrazovej kultúrnej vrstve neslovanského pôvodu je dôkazom významnej spoločenskej a duchovnej funkcie Nitrianska, ktoré bolo miestom organizovaného šírenia kresťanstva, vzdelania a písomníctva na našom území. Nálezom pozlátených plakiets z Bojne s hlaholskou abreviatúrou Dávidovho žalmu na jednej z nich sa oslabil mýtus o tom, že sa z veľkomoravského obdobia nezachoval dôkaz o prítomnosti hlaholského písma na našom území. Interdisciplinárny prístup pri spracúvaní materiálnych prvkov z našich najstarších dejín – v konkrétnom prípade vyhodnotenie archeologického nálezu jazykovednou metódou a potvrdenie veku technickými prostriedkami – bude objavným možno nielen pre naše národné dejiny, ale aj pre paleoslavistiku v širších slovanských súvislostiach.

Kde sa vzalo prechýľovanie priezvisk?

IVETA VALENTOVÁ

Pre onomastikov možno banálna otázka, ktorá, ako sa zdá, môže byť problémom pre širšiu verejnosť. Preto sme sa rozhodli osvetliť známe fakty. Táto problematika sa stala aktuálnou už minulý rok v súvislosti s pripravovanou novelou matričného zákona, ktorá ponúka ženám možnosť rozhodnúť sa, či chcú mať v matričnom zápise príponu *-ová* v priezvisku, presnejšie povedané, či chcú mať prechýlené priezvisko. Ministerstvo kultúry SR v medzirezortnom pripomienkovom konaní k novele zákona o matrikách však uviedlo, že používanie ženských priezvisk s príponou *-ová* je výsostne vec slovenského gramatického systému. Novela neprešla, pretože bola v rozpore aj so zákonom o štátnom jazyku, ktorý takýto zásah do systému slovenského jazyka nedovoľuje. V masmédiách to vyvolalo niektoré otázky s protichodnými odpoveďami. Možno sa napríklad stretnúť s vyjadreniami, že prechýľovanie nie je iba jazykovou záležitosťou, ale aj otázkou ľudských práv a spoločenským, kultúrnym a etickým problémom a že prechýľovanie je pomerne novou záležitosťou a začalo sa s ním až v 20. storočí. Otázky, ktoré dostávame, týkajú sa aj konkrétne pôvodu prechýľovacej prípony *-ová*, kde sa vzala a kedy sa začala používať v pomenovaní žien.

Súhlasíme s tvrdením, že prechýľovanie, respektíve celkovo vlastné mená nie sú iba čisto jazykovou záležitosťou. Už V. Šmilauer (1963, s. 3) definoval onomastiku ako spoločenskovednú disciplínu na hraniciach jazykovedy, histórie a geografie. V. Blanár (1983) hoci onomastiku vymedzuje ako samostatnú jazykovednú disciplínu, zároveň dodáva, že svojím onomastickým (presnejšie onymickým) statusom vlastného mena sa zapája do širších spoločenskovedných súvislostí. Vlastné meno chápe ako jednotu všeobecného, jednotlivého a zvláštneho (špecifického) (Blanár, 1996). Kategóriou všeobecného rozumie zaradenie vlastného mena do množiny vlastných mien, jeho interakciu s jazykovým systémom, všeobecné pomenovacie princípy pri vzniku vlastného mena a pri jeho fungovaní v spoločenskej komunikácii. Kategória jednotlivého predstavuje referenčný vzťah v jazykovej komunikácii, predovšetkým individuálne (jednotlivé) príznaky

vlastného mena, ktorými sa propriá odlišujú od apelatív a realizuje sa identifikácia druhového jedinca. Kategória zvláštneho (špecifického) sa prejavuje v špecifických príznakoch, ktoré charakterizujú oblasť vlastných mien ako celok a ich jednotlivé menné sústavy a vymedzujú konfrontáciu proprií s apelatívami a najmä s analýzou onymických kontextov (bližšie Blanár, 1996, s. 33 – 37).

Z uvedeného vyplýva, že nielen antroponymá, ale celkovo vlastné mená, ich analýza a fungovanie, nie sú záležitosťou čisto jazykovou, pretože okrem základnej funkcie, ktorú V. Blanár (s. 20) nazval spoločensky podmienenou identifikáciou, pričom vlastné mená zároveň majú funkciu aj diferencovať jednotliviny rovnakého druhu, triedy, majú aj ďalšie generické a diferenčné funkcie, ktoré V. Blanár nazýva príznaky. Do individualizačnej funkcie vlastného mena možno zaradiť napr. pri antroponymách aj potrebu vyniknúť, diferencovať sa alebo naopak prejsť spolupatričnosť k nejakej sociálnej skupine, snahu o pohlavné zrovnoprávnenie ap. Niet pochýb o tom, že vlastné mená majú napr. aj spoločenskú, sociálnu, etickú, administratívno-právnu, historickú funkciu a množstvo podfunkcií vzhľadom na jednotlivé druhy proprií, napr. príbuzenskú pri antroponymách, lokalizačnú pri toponymách, dôležitosť, významnosť alebo honorifikačnú funkciu pri inštitucionymách, komerčnú, reklamnú funkciu pri pragmatonymách ap.¹

To však nie je dôvod robiť z prechýľovania priezvisk spoločenský, kultúrny či etický problém. Možno sa síce odvolať na niektorú z funkcií vlastných mien, ale treba si uvedomiť, že nepoužitím prechýľovania priezvisk nastáva situácia, keď sa priezvisku ako funkčnému členu úradného mena môžu zmeniť základné sémantické príznaky, ktoré konštituuju jeho antroponymickú hodnotu, obsah (designáciu), napr. zmení sa pozitívny príznak [mužský/ženský nositeľ] a môžu nastať problémy so základnou identifikačnou funkciou. Úradné priezvisko sa vyznačuje onymickými príznakmi: [+ ustálenosť adiminstratívno-právnym úzom], [mužská/ženská osoba], [príbuzenský vzťah k rodine ako celku], [dedičnosť]; negatívnu hodnotu majú príznaky [– pomenovanie osoby bez zreteľa na príbuzenský

¹ Prehľad členenia onymických funkcií od A. Superanskej, M. Dokulila, R. Šrámka a ďalších uvádza napr. V. Blanár (1996, s. 17 – 19). Novšie o funkciách proprií písal aj R. Šrámek (1999, s. 22).

vzt'ah], [– ustálenosť užším spoločenským úzom], [– konotácia] (Blanár, 1996, s. 40).

Problémy môžu nastať pri fungovaní neprechýleného priezviska. Ak si žena dá zapísať do matriky neprechýlené priezvisko, zaväzuje sa tým tento tvar používať v úradných dokumentoch, pretože priezvisko sa vyznačuje sémantickým príznakom [ustálenosť administratívno-právnym úzom], ale nezaväzuje to ani ju, ani iných používať tvar neprechýleného priezviska v bežnej komunikácii, či už v súkromnej alebo vo verejnej sfére. Hoci sa nám reklamné bilbordy snažili a snažia vnútiť, aký úžasný tovar je v *Ikea* a v *Tesco*, náš flektívny typ jazyka nám do úst vkladá, že si predsa len nakupujeme v *Ikei* a v *Tescu*. Takisto nás pri skloňovaní priezviska prirodzene núti, a to aj v súlade s najnovšími platnými *Pravidlami slovenského pravopisu* (2000, s. 127 – 130),² prechýľovať. Matričným zápisom mužskej podoby ženského priezviska nemožno nikoho nútiť, aby priezvisko neprechýľoval alebo neskleňoval, či dokonca skleňoval v mužskom rode. Nielen vzhľadom na náš flektívny jazyk, ale aj na dlhú tradíciu prechýľovania môže nastať značný nesúlad medzi sémantickými príznakmi [ustálenosť spoločenským úzom] a [ustálenosť administratívno-právnym úzom] a potom priezvisko môže nadobudnúť skôr charakter funkčného člena živého (neúradného) osobného mena alebo dokonca individuálnej charakteristiky či prezývky. Nikto nepôjde k pani *Kohút* či *Kohútovi*, k pani *Czibulka* či *Czibulkovi* alebo k pani *Plachý*, ale k pani *Kohútovej*, *Czibulkovej* (prípadne ešte k pani *Czibulke*), *Plachej*. Môže to však vyvolať zneistenie a novú záplavu otázok do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.

Iste, výber osobného mena patrí k základným ľudským právam, a preto zákon dáva možnosť zmeniť si ho, aj keď v neodôvodnených prípadoch možno za poplatok. Dokonca dáva žene možnosť zapísať si priezvisko aj v mužskom tvare v prípadoch, kde by to mohlo byť naozaj funkčné, napr. ak je žena inej národnosti (zákon o matrikách č. 154/1994, § 16), ak je štátnou občiankou aj iného štátu a zmenou sa má dosiahnuť priezvisko v tvare, ktorý je v súlade s právnym poriadkom alebo tradíciou tohto iného štátu (zákon o mene a priezvisku č. 300/1993, § 6) ap. Dávať však možnosť občianke

² Prehľad zásad tvorenia prechýlených podôb priezvisk aj v starších *Pravidlách slovenského pravopisu* a autorov, ktorí sa tomuto problému venovali, urobil M. Považaj v štúdiu *Tvorenie ženských priezvisk v spisovnej slovenčine* (1983).

slovenskej národnosti a štátnosti, ktorá na to nemá skutočný dôvod, zapísať si úradné priezvisko v neprechýlenej podobe, pokladáme za neopodstatnené, najmä ak to väčšie percento žien nevyžaduje a neprechýlené tvary priezvisk v úze neprevažujú, sú skôr výnimkou. Netreba zabúdať na to, že existuje aj neúradná pomenovacia sústava, v ktorej neplatia obmedzenia zákonmi a pravidlami. Každý si môže slobodne vybrať pseudonym, internetovú prezývku (tzv. nickname, čo je skôr istý druh pseudonyma) a tiež dostáva prezývky a živé mená od iných, ktoré fungujú v neúradnej alebo polouúradnej sfére. Každá osoba má viac mien (úradných i neúradných), hovoríme o tzv. onymickej scéne vlastného mena (Blanár, 1996, s. 26). Neúradná (živá) pomenovacia sústava je skutočnou ukážkou toho, aký je súčasný úzus v pomenovaní osôb, ktoré obsahové, motivačné a jazykové pomenovacie modely sú funkčné v bežnej komunikácii v triedach ženatých mužov, vydatých žien a slobodných mužov, žien a detí.

Ďalšou otázkou je, kde sa vzalo v našom antroponymickom pomenovacom systéme prechýľovanie? Jazykovedci ho nikomu nenanútili ani k nám nepreniklo z iných jazykov, nie je to ani novinka 20. storočia. Prechýľovanie antroponým sa vyvíjalo súbežne s vývinom priezvisk na našom území, teda s vývinom dvojmennej pomenovacej sústavy.

Najprv sa dávalo človeku len jedno meno, v onomastickej terminológii sa nazýva *osobné meno v jednomennej sústave*, iným špeciálnym termínom sa zatiaľ v slovenskej onomastickej terminológii nenazýva (Základní soustava, 1973, s. 37). Naši slovanskí predkovia ho dostávali pri tzv. „postrizínách“, pri vstupe do života dospelých, neskôr cirkev zaviedla dávanie mien pri krsťte (Majtán – Považaj, 1998, s. 5). Zápisy napr. mien Pribinových veľmožov, mien pútnikov zapísaných na okrajoch textu v tzv. Cividalskom evanjeliári a v iných písomnostiach dokazujú, že vo veľkomoravskom období osoba mala len jedno meno (Stanislav, 1939 – 1940, 1947 – 1948). Aj v kresťanskom veľkomoravskom období ešte pretrváva jednomenná pomenovacia sústava, o čom svedčia mená osôb v latinských listinách, napr. v Zoborskej listine z r. 1111, v Bzovíckej listine z r. 1135, mená rybárov z osady Chľaba z r. 1138 a mená v Slovenskom diplomatári (po r. 1260) a Slovenskom registári (1301 – 1323) (bližšie aj s príkladmi pozri napr. Majtán, 1994, s. 30).

M. Majtán (tamže, s. 30, 31) uviedol, že situácia v pomenovaní osôb sa začala výraznejšie meniť od 13. storočia, keď sa častejšie k menu osoby

pridávalo meno otca alebo iného príbuzného, označenie príbuzenského alebo spoločenského zaradenia, zamestnania, etnickej či rodovej príslušnosti, miesta sídla rodu ap. Presnejšiu identifikáciu osoby si vyžiadala spoločenská potreba v rozvíjajúcej sa feudálnej spoločnosti predovšetkým pri administratívnoprávnych úkonoch. Vplyvom rastúceho počtu obyvateľstva obmedzený inventár mien už nestačil. V latinských textoch sa muži i ženy bližšie určovali opisným spôsobom, napr. *komes Buken, syn komesa Bukena z rodu Hont – Poznan (Buken filius comitis Buken de genere Huntpanzan)*; *urodzená pani Angela, dcéra komesa Bukena (nobilis domina Angelka filia comitis Buken)* (Prešporská stolica 1260), alebo hlavne muži pomocou tzv. *prímena*, napr. *Povša Ryšavý (Rufus Pousa)* (1214, 1217), *komes Šimon Špán (comes Simon Yspanus)* (Hont 1243) a i.

V 14. storočí sa čoraz častejšie objavovali sekundárne mená – prímená a prídomky, z ktorých sa vyvinuli dnešné priezviská. Spočiatku sa nededili, ale postune sa stávali dedičnými, vytvárali kontinuitu rodín a rodov. Často sa utvárali z mien a prímen otcov, u žien aj z mien a prímen manželov. Prehľad vývinu a rozličné spôsoby tvorenia prímen s príkladmi predovšetkým mien mužov možno nájsť napr. v štúdiách V. Blanára (1961; *Slovianska onomastika* 2002, s. 458 – 490), M. Majtána (1994, 1998), M. Blichu (1996, 1998), *hontianske prímená* charakterizoval V. Šmilauer (1976), *mená v Žilinskej knihe* a v *Jelšavskej knihe* (1566 – 1710) analyzoval R. Kuchar (1976; 1994, 1996), v *Košickej knihe* O. R. Halaga (1972, 1994) a i.

M. Majtán (1994) klasifikoval doplnkové označenie osoby podľa vyjadrenia označením a) jeho spoločenského zaradenia alebo povolania, b) príbuzenského zaradenia spolu s menom osoby alebo s menami osôb príbuzensky spätých, a to z tej istej alebo z druhej, tretej, ba i zo štvrtej generácie, c) rodovej alebo etnickej príslušnosti, d) názvu miesta bydliska alebo sídla rodu alebo e) nejakej vlastnosti pomenúvanej osoby. Termín *prímeno* charakterizoval dvojako: a) v jednomennej sústave: doplňujúci člen osobného mena, ktorý vznikol z prezývky alebo iného typu mena podľa vlastnosti, zamestnania, pôvodu ap., napr. [*Ján*] *Čierny, Kolárik, Mesiarkin, Júran...*, b) v dvojmennej sústave: obyčajne neúradný člen osobného mena doplňujúci priezvisko v spoločenstve viacerých rodín s rovnakým priezviskom, napr. [*Kolárik*] *Krátky, Dolný, Z vršku, Ančin...* (Majtán, 1998, s. 259). Od kodifikácie priezvisk Jozefom II. už hovorí-

me v neúradnej sfére o živých osobných menách a ich funkčných členoch (Blanár, napr. 1978, 1983, 1996 i staršie štúdie).

V. Blanár (Slovianska onomastyka, 2002, s. 486) rozdelil tieto staré doplnkové mená do troch kategórií podľa príznakov, ktoré vytvárajú ich onymickú hodnotu: *individuálna charakteristika* (Matej *Súkenník*) – [– platnosť od narodenia], [– obligatornosť], [potenciálnosť], [osoba ako taká, bez poukazu na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah]; *prezývka* (Peter zvaný *Rýdzik*) – [– platnosť od narodenia], [+ expresívnosť], [– dedičnosť], [potenciálnosť], [osoba ako taká, bez poukazu na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah]; *prímeno* (Mikuláš, syn *Mikov*) – [– platnosť od narodenia], [– expresívnosť, t. j. neutrálnosť], [+/- obligatornosť], [-/+ dedičnosť], [-/+ osoba ako taká, bez poukazu na príbuzenský alebo iný spoločenský vzťah].

V 15. storočí už doplnkové mená prevládajú, o čom svedčia napr. aj zápisy mien v Žilinskej mestskej knihe (pozri napr. Chaloupecký, 1934; Kuchar, 1976; Majtán 1994). Bežne prímenná používali mešťania, ale v 16. storočí viac aj poddaní. Pre novovek už bola typická dvojmenná pomenovacia sústava s rodným (krstným) menom a zväčša dedičným príménom, ktoré sa stalo hierarchicky základným členom pomenovacej sústavy. Rodné (krstné) meno bližšie diferencovalo osobu od jednotlivých členov rodiny. Štátnosprávna administratívna potreba evidencie obyvateľstva vyžadovala hľadať nové zdroje a spôsoby pomenúvania. V roku 1515 katolícka cirkev ako prvá v Európe zaviedla v Uhorsku pravidelný zápis do „Kníh pokrstených“, z ktorých sa vyvinuli úradné matriky (Blich, 1998, s. 164). Za významný predeľ v používaní mien sa pokladajú rozhodnutia Tridentského koncilu (1545 – 1563). Dnešný spôsob pomenúvania osôb sa stabilizoval v 17. a 18. storočí a úradne bol kodifikovaný v období jozefinských reforiem koncom 18. storočia (Majtán, 2004, s. 30). Odvtedy už nehovoríme o prímennách, ale o priezviskách. Ide však len o terminologickú záležitosť vzhľadom na to, že patentom Jozefa II. z 1. novembra 1780 sa prímeno stalo povinným a záväzne dedičným, čím sa oficiálne kodifikovala dvojmenná pomenovacia sústava, t. j. stav v pomenúvaní osôb, ktorý už dlhodobo pretrvával a bol ustálený. Prímenná možno nazvať aj historické priezviská. Zrod dnešných priezvisk sa teda dá sledovať už od 13. – 14. storočia, aj keď prioritou tohto obdobia bolo ešte jednomenné pomenúvanie. Klasifikáciou a rozborom priez-

visk sa z našich onomastikov zaoberali napr. V. Blanár (1973), M. Majtán (2005 – 2006) a i.

Väčšina autorov, ktorí skúmali vývin antroponymickej pomenovacej sústavy na slovenskom území, zameriavala sa predovšetkým na spôsoby vzniku mužských prímen, pretože pomenovaní žien v historických písomných prameňoch sa nachádza podstatne menej. Bolo to spôsobené patriarchálnou spoločnosťou, v ktorej hlavou rodiny bol muž. Mená žien sa zväčša uvádzajú v prípadoch, keď ide o vdovy, ale vyskytujú sa napr. v zápisoch svedeckých výpovedí zo súdnych sporov, pretože ženy bývali rovnako často vypočúvané, príp. i obviňované ako muži, či už pri majetkových, alebo občianskych sporoch. Historické písomné pramene nám teda poskytujú dostatočné množstvo ženských osobných mien na to, aby bolo možné dokázať, že prechýľovanie priezvisk je starý domáci jav.

Ženské prímená sa zo začiatku nepociťovali ako priezviská v dnešnom zmysle slova, ale len ako bližšie určenia vyjadrujúce privlastňovací vzťah. Prídavné mená zakončené na *-ova* sa používali vo svojom základnom význame, hoci v niektorých prípadoch bol uvedený posesívny vzťah značne zastretý, a časom sa ženské mená na *-ova* utvorené od mužských mien stávali značkovými slovami špecializovanými na označenie ženských osôb a potom sa už neuplatňovali iné spôsoby zapisovania mena tej istej ženskej osoby (Doruľa, 1993, s. 74, 75). Dnes sa už pôvodný privlastňovací vzťah nepociťuje, posesívne tvary sa lexikalizovali, čo sa zvyrazňuje aj zavedenou kvantitou v tejto prípone (*-ová*). Podobne sa kvantita zaviedla pri štandardizácii toponým, ktoré majú tvar posesívneho adjektíva feminín, pričom určované substantívum chýba alebo sa elidovalo a názov sa substantivizoval (napr. názvy obcí *Ábelová*, *Andrejová*, *Ďurková*, *Valentová* ap., názvy anojkonymických objektov *Albertová*, *Andrejcová*, *Okšová*, *Mešková* a i.).

Prímená žien sa najčastejšie utvárali pomocou prechýlenej podoby mena otca (patronymický vzťah) alebo manžela (maritonymický vzťah) zväčša posesívnou príponou *-ova/-ová*. Doklady možno nájsť už v najväčšej a súčasne súvislej jazykovej pamiatke pochádzajúcej zo slovenského prostredia – Žilinskej právnej knihe, ktorá podľa najnovších výskumov R. Kuchara (2009) predstavuje slovenský ústny kultúrny jazyk slovenských vzdelancov utvorený na báze západoslovenských nárečí s niektorý-

mi stredoslovenskými a s početnými českými prvkami: *tehdy Petráš řekl paní Blasskowsky; tehda paní Blasskowa řekla* (1454); *jmenovanú Dorotu Martinovu má zastúpiti* (1457); *ctná paní Dorotha Kozáková* (1459, 1460); *Mareta Hančová...na svoju diel tri zlaté vzala* (1464); *Žofka Laczkowa, máti jeho ženy prvnie* (1473); *Katuše Karlíková se dvěma svýma diewkoma* (1479); *pristúpili jsú před nás opatrní mužé..., kteřížto...vezmúce se v gednanie tohož dobrého člověka Jiříka Krále a tíž dobřej paní Aleny Trmcověj; poctivá Alena, řečená Trmcová* (1493); *Oršula Hostkova a Martin Hostek* (1507).

Doklady najmä zo 16. storočia sa nachádzajú aj v Slovenských listoch a listinách z 15. a 16. st. (SLL): *to žytto j[es]t u dobrej pany u Czech Michalowey* (Ilava 1528), *czo se take toho domu Aniczzyne tetky Chorwatowe dotycze poruczyla, aby byl ten duom prodan* (Trnava 1536), *poctiva pani Anna Fenczłowa* (Trnava 1542).

Príklady zo 17. storočia sú uvedené napr. v Urbároch feudálnych panstiev na Slovensku (U2): *vdova Mikulcova I pustý* (Ružomberok 1625), *vdova Straniovská* (Ludrová 1625), *vdova Miertušková, Dorothea Svrčková* (Partizánska Ľupča 1625), *vdova Spriskova, vdova Stanislavova, vdova Plevova* (Liptovská Sielnica 1625), *Anna Staniova vdova* (Lokca 1625), *Hana Kmetikova vdova* (Vasíľov 1625), *Anna Šmachova vdova* (Pruské 1683), *nebohej Anny Klimovej potomkuv kopanica, nebohej Kateriny Hromovej potomkuv kopanice* (Bohunice 1683) alebo v mestskej knihe banského mesta Pukanca: *item že dala Dorka Gesskowa tetka Anky gedno tela* (1663 P3).

Z 18. storočia možno nájsť prechýlené prímená žien napr. v súpise daňovníkov z r. 1715: napr. z Bratislavskej župy: *Szernova, Repova* (Vajnory), *Czajczova* (Cajla), *Gulicskova* (Viničné), *Granczova* (Chorvátsky Grob), *Hedlova* (Veľké Tŕnie), *Blaskova* (Doľany) ap., alebo v iných administratívnoprávnych zápisoch: *wsak si sa sam chvalel tutu na senku Skutovem, ze mas mnoho platna kradyeného a ze chtes s neho Evi Hrabkovey volacso daruwat* (Trnava 1775 P2).

Prechýľovali sa aj adjektívne priezviská: *humno kúpivše vod Margéty Ľovské* (ŽK 1524); *takz zvrchupsany pan Mikulass Kochanowsky postavil j[es]t p[rze]d nasse p[ra]vo poctivu pani Appolenu Klassterszku, sluzebkyni* (Beckov 1535 SLL); *pristupili pred nas uroze[n]a pany Katherina*

Hresczouska (Bánovce nad Bebravou 1540 SLL); **Flarian Dorothu Koczowskiu** *k stawu manzelskemu pojimati miel* (Trenčín 1547 SLL); *k tomu Anna Koleczanska, hospodyn její, povediela* (Trenčín 1549 SLL); *poctiwa matrona Catharina Pruzinska* (Žilina 1623 P2); **Alzbeta Stephanowska**, *annoru[m] circiter 45, fassa e[st] in hunc modu[m]* (Trnava 1660 P3); *nebohej Anny Michnowej cery Kateriny Tuchynskej kopanice* (Bohunice 1683 U2); **Holeczeho manželka Mariena Podhradska** (Liptovský Mikuláš 1696 P3); **Juditha Diwiacka** (Krupina 1718 P1); *dum pani Podhoranskęg kupily* (Trnava 1736).

Pomerne časté bolo prechýľovanie aj pomocou prípony *-ka*: **Oršula Hadmasska**, *naša spolusúseďa* (ŽK 1462), **pocztiva vdova Katerzyna Bumbalka**, *spolusauseda nasse* (Uherské Hradište 1528 SLL); **Michal Czebo** *od Vasse Mi[los]ti list przinesł na ny, na Annu Halaczku jiz jmenovitu* (Smolenice 1537 SLL); *y na zadost a psani V. M. to jiste vyznani przedepsane Dorothy Petrasski... czastokrat ji posylal ku pani Anie Czaynarcze... vssaks nebyla u Czaybarki* (Trenčín 1549 SLL); **Mattege Derda i Mattege Derdaka**, *[matka] Zoffige Derdacska* (Jelšava 1602 JK); **Yelena Chrastičzka** (Pukanec 1660 P3), **wdowa Szurmaczka** *3 luona* (Stročín 1618 U2); **Michalka** *wdowa*, **Szkubienka** *wdowa* (Rakovčik 1618 U2); **vdova Vajačka**, **Elizabetha Jašprištka** (Partizánska Ľupča 1625 U2); **Žofia Dručka** (Lokca 1625 U2); **vdova Gregorka** (Pruské 1683 U2); *od Janački d 20* (Žilina 1710 P1); **Chrobacska** *sa ponosowala na Zimanku* (Krupina 1718 P1). Príklady na spôsoby označovania ženských osôb pomocou tejto produktívnej prípony uviedol aj J. Doruľa (1993, s. 75), napr. motiváciou mohlo byť manžellovo meno alebo prímeno, ale aj jeho zamestnanie alebo funkcia: **Marina Wachtarka**, **Sophia Debnarka** (Bzenica 1640); **Dorka Kosaczka**, **Dorka Baranka**, **Hanusa Krmenka** (Bardejov 17. stor.). Tento spôsob prechýľovania je dodnes živý, hoci v úradných tvaroch priezvisk žien sa neuplatňuje. Pomenovacie modely, ktoré obsahujú funkčné členy s prechýľovacou príponou *-ka*, patria medzi frekventované v triedach slobodných i vydatých žien v súčasnom neúradnom, živom pomenovaní na dedinách (pozri napr. V. Blanár – M. Matejčík, 1978, 1983; Valentová, 2009 a i.).

Napr. J. Matejčík (1973) sa sústredil na pomenovacie modely živých mien vydatých i slobodných žien a ich jazykovú výstavbu, pričom uvádza aj iné prechýľovacie sufixy, ktoré sa pridávajú k úradnému alebo živému menu

manžela alebo niektorého z rodičov, ako *-ovka*, *-uľa*, *-aňa*, *-ina*. Variantom prechýľovacej prípony *-ka* s istými alternáciami predchádzajúcej spoluhlásky (napr. *Chudík* – ***Chudíčka***, *Jamrich* – ***Jamriška***, *Hatala* – ***Hatalka***, *Polóni* – ***Polonka*** alebo ***Polónička*** s variantom *-ička*, *Nosko* – ***Nosouka*** s variantom *-ovka*) a iným expresívnym prechýľovacím príponám, ako *-uľa* (*Hečko* – ***Hečkuľa***, *Bartko* – ***Bartkuľa***), *-aňa* (*Bosák* – ***Bosakaňa***, *Rakoci* – ***Rakocaňa***), *-icha* (*Baran* – ***Baranicha***, *Bača* – ***Bačicha***) v slovenských nárečiach sa venoval napr. aj F. Buffa (1973). Podľa F. Buffu vo všetkých nárečiach sa rovnako často používa neutrálny sufix *-ová*, v stredoslovenských nárečiach je frekventovanejší sufix *-ka*, od mužských priezvisk zakončených na samohlásku sa často tvoria ženské formy pomocou variantu *-ovka*, v hornej časti západoslovenských a stredoslovenských nárečí a vo východoslovenských nárečiach sú známe expresívne formy ženských mien manželiek utvorené od mužských priezvisk (najmä zakončených na *-o*) so sufixom *-uľa* a vo východoslovenských nárečiach je častý aj sufix *-aňa*. Zo západného Slovenska je známy i sufix *-ena* (***Kujčena***).

Tieto dnes neúradné prechýľovacie prípony sa používali aj v minulosti, o čom svedčia aj tvary mužských priezvisk, ktoré vznikli v podstate tiež „prechýlením“ (vyjadrujú posesívny vzťah k matke alebo manželke) od prechýlených prímien, napr. ***Adamka*** > ***Adamkin***, ***Petrovka*** > ***Petrovkin***, ***Ďuricha*** > ***Ďurišin***, ***Jackaňa*** > ***Jackanin*** ap. (bližšie Buffa, 1992, s. 150 – 151).

V účtovných knihách zemianskeho súdu v Boci (koniec 16. a začiatok 17. storočia) prevládol spôsob pomenovania pomocou prechýlenej podoby mena muža, napr. ***Varečková*** (z *Varečka*), ***Ďurd'ová Remenárka*** (z *Ďurd'o Remenár*), ***Hans Šustrová*** (z *Hans Šuster*), ***Andrej Medved'ová*** (z *Andrej Medved'*), ***Jakub Jesenská*** (z *Jakub Jesenský*), ***Matz Kohlerka*** (z *Matz Kohler*) (Blanár, 1961). Z účtovných kníh z Boce čerpal aj R. Kuchar (1976, s. 217), ktorý ukázal, ako sa adaptovali osobné mená nemeckého pôvodu do slovenčiny aj pomocou ženskej prechýľovacej prípony *-ová* od mužského prímiena (*Hanns Rottenstanerowa*, *Casspar Ssyztowa*, *Hans Kirchdorffrowa* a i.) alebo pomocou prípony *-ka* (*Daniel Ssmelczyarka*, *Hans Rottenstanerka*, *Blesl Czipserka* a i.).

Paralelne sa používala aj charakteristika ženy rozličným typom doplnkového opisného označenia, ktorý mohol závisieť aj od jej spoločenského postavenia, napr. *Hedwyga*, z *buozie mi[los]ti kniezna thessinska a hrabin-*

ka spiska (Trenčín 1507 SLL); *Zioffie z Waldsstayna, hrabinka od Swateho Girzy a s Pezingku etc.* (Starý Hrad v Mošonskej stolici 1509 SLL); *Katharina (z) Sawara* (= Katarína zo Zavaru v okr. Trnava) (Zavar 1530 SLL); *Katherzyna, manželka nebosstika Jana Brunows[keh]o* (Uhorský Brod 1530 SLL); *dziel muoj, kteryz mi j[es]t po nebosszczycze pany Anne, dceri Zakoweg a manzelky niekdy Martyna Blandy, spolusyrotku predreczene[h]o Martyna, przinalezal* (Trenčín 1534 SLL); *Zoffia z Hakosshazu* (z Ákosházy), *manzelka nebosszczika pa[n]a Martina Holeho opusszcze[n]a* (Stráže nad Myjavou 1535 SLL); *Catherina, se(s)tra Hruhussowa* (Potvorice 1550 SLL); *stala se zmluwa a spoluwstupyeny w pratelstwo mezi Laskow pozustalow wdowow od nebosstika Thomasse Woskare a mezz Gyrykom Brtkowym* (Liptovský Trnovec 1592 P3); *Jakub masarowa manželka, gmenem Barbora* (Hrňčiarovce 1630 P2); *Ssofia, pozustala po Danielowi Woskarowj* (Liptovský Trnovec 1644 P3); *Zuska, manzelka Sigmundowa* (Pukanec 1660 P3) *žaloba... na Zuzanu, manželku Mrtinusa Kassyka, strany gisteho dluhu* (Liptovský Mikuláš 1698 P3).

J. Doruľa (1993, s. 74 – 75) uviedol rôzne spôsoby pomenúvania žien v textoch pri vypočúvaní svedkov v Bzenici v rokoch 1639 a 1640, v ktorých napr. manželka Michala Vajdu sa označovala ako *Sala*, *Wagda Misska žena*; *Wagda Misskowa žena Salome*; *z strani Salomeni, Wayda Misskoweg ženi*; *Wagdowka*; *Waydowa*; niekedy sa ženské krstné meno nezapísalo (*Puttiera Mattiega žena, Ambruož Dura žena, Polliak Miska žena*), inokedy sa písalo (*Janka Mlinara zena Orssula*); prechýľovalo sa krstné meno manžela, malo podobu privlastňovacieho prídavného mena ženského rodu s príponou -ova (*Ssskrabal Ondregowa zena, Mazan Lawrincowa zena* alebo *Anka Thomanowa žena, Thomanowa žena Anka*). J. Doruľa ďalej uviedol, že substantívum *žena* sa často vynechávalo (*Anna Tomanowa, Margareta Raczkowa, Maria Srsnowa, Anna Balkowa* k mužským priezviskám *Toman, Škrabal, Račko, Sršeň, Balko*).

V historických prameňoch možno nájsť aj neprechýlené tvary prímen, napr.: *Maria Budovszky mater ad fassiones filii sibi perlectas negative respondit*; *Catherina Burdan, Imra Korics wdowa*; *Catussa Polak, Ioseffa Faitak, obiwatela safficzkeho wdowa, rokov ale 60, katolička* (Trnava 1794 P3); *ja chudobna vdova budem Boha pitat za scaslivy stav slavney stoliczi a zustavam Elena Orinczak vdova* (Nižné Repáše 1790). Zväčša však išlo

o neslovenské texty a kontexty alebo o mená cudzieho pôvodu. J. Doruľa (1968, s. 250) o neprechýlených tvaroch mien pri pomenúvaní ženských osôb v textoch konštatoval, že tento spôsob nie je pre slovenčinu typický, je zrejme umelý a prevzatý. M. Majtán (1994, s. 35 – 36) uviedol príklady z inkvizičných zápisov súdnych procesov so strigami v Krupine (1716 – 1729), keď prímeno ženy bolo v latinskom kontexte uvedené pomocou neprechýlenej podoby manželovho mena, ale vo výpovediach svedkov už v rozličných prechýlených tvaroch, napr. svedkyňa *Juditha Adami Bohuniczky uxor* (1716) vypovedala v roku 1722 ako *Juditha consors Javornik*, ale viacerí svedkovia ju nazývali **Adamova** žena *Juda*, **Adamová**, **Adamka**; v roku 1728 sa spomína ako *Juditha Danielis Rusnak consors*, ale vo výpovediach svedkov je zapísaná ako *Juda* **Danišova** žena, *Juda* **Mlynárka** (jej muž bol mlynárom, ale jej ďalší muž už nemusel byť mlynárom, preto sa pomenovanie stalo prímenom), *Juda* **Adamová**, *Juda* **Adamka** i *Juda* **Adamkina**, v roku 1729 sa spomína ako *contra Juditam Adamkovej*, v slovenskom kontexte *Adamkina* *Juda* a v záhlaví jej testamentu ako *Testament Judity, Daniela Rusnaka manželky*, na mieste podpisu *Juda* **Adamova** aneb *Daniela Rusnaka manželka*. Prechýlené prímená *Adamova*, *Adamová*, *Adamka* mala po prvom manželovi, čo dokazuje, že boli ustálené.

J. Skladaná (1998) analyzovala slovenské osobné mená pramenného materiálu v publikácii *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku v rokoch 1526 – 1527*. V súvislosti s historickou udalosťou baníckeho povstania prevažujú mužské mená, ale J. Skladaná (tamže, s. 171) našla aj ženské prímená, ktoré mali príponu *-ová*, napr. **Klatzowa**, **Markowa**, **Platzkowa**, vo väčšine prípadov ide o označenie ženských osôb pomocou výrazu *frognarin* vo význame „trhovkyňa, predavačka“, napr. **Slamka**, *frognarin*; *Bausch*, *Hedwig*, *Marusch*, *frognarin*.

V Jelšavskej knihe (1566 – 1710) sa pri pomenúvaní osôb ženského pohlavia pomerne pravidelne uplatňovala prechýlená podoba mužovho mena pomocou prípony *-ová* (*Katrussky* **Chlebussowey**, *Sskwarkowey* **Zaffagi**) a produktívny bol aj sufix *-ka*, napr. **Hamornyczka**, **Ptaczniczka** *Zoffia*, **Hrnczarka** (Kuchar, 1994).

M. Majtánová a M. Majtán (1966) uviedli rôzne typy pomenúvania žien z procesov s čarodejnicami v Krupine (17. storočie až prvá polovica 18. storočia). Zdôraznili, že prímená žien sú takmer dôsledne prechýlené, a to

príponami *-ka* (*Gergelka, Kovačka*), *-ička*, ak je mužské prímeno zakončené na *i* (*Igali > Igalička*), *-(o)vka* (*Mikovka, Vyšnovka*), *-ová* (*Korčokova, Matajzova*), *-ská*, ak je mužské prímeno zakončené na *-ský* (*Batovska, Oravska*). Používalo sa aj pomenovanie ženy podľa maďarského spôsobu, keď vo funkcii osobného mena je ustrnuté nesklonné prímeno a prechýlená podoba krstného mena manžela (*Bohuš Ďurička, Mraz Matejka, Seleni Palka*) a iné spôsoby pomenúvania (tamže, s. 48).

M. Sitárová (1998, s. 176) uviedla prímená žien v Budmerickej mestskej knihe zo 17. – 18. storočia, ktoré odrážajú vzťah k manželovi, otcovi alebo matke so suffixom *-ka*, napr. *Kubiczka, Rokoska, Končzarička, Hlawinka, Sajbidorka, Fornerka, Czirenka, Newrlka*, alebo so suffixom *-ová*, napr. *Ficulkowa, Rychtarczkowa, Zytkowa, Rasslowa, Czerwenkowa*.

M. Gigerová (rod. Sitárová, 2003) skúmala aj osobné mená v administratívnoprávnych dokumentoch zo 16. – 18. storočia, pričom okrem pomenovania ženy podľa manžela alebo sídla, prípadne iných menej frekventovaných spôsobov takisto uviedla aj pomenovací model s prechýleným prímenom muža (otca alebo manžela) pomocou suffixu *-ova/-ová* (*pány Czoborowa, Anna Bernardiczowa, Katussa Polakowa*) i suffixu *-ka* (*Ferenczka, Anna Buchalka, Katussa Martonka*).

Štylistickým a slovotvorným súvislostiam používania ženských mien v Soľnobanskej mestskej súdnej knihe (1819 – 1841) sa venovala M. Sedláková (1996). Prímená žien mali neprechýlenú podobu (*Barbara Bakai, Hanuša Bikner, Anna Boliarovski*) alebo prechýlenú podobu so suffixmi *-ka* (*M. Bakaika, M. Butkovička, Z. Hovanka*), *-ova* (*M. Lobodova, H. Jkupkova, A. Butkovičova žena*), *-aňa* (*A. Krukaňa, R. Kebaňa, B. Feckaňa*), adjektívne prímená boli so zakončením na *-a* (*A. Dvoranska, M. Leščinska, M. Lučanska*). M. Sedláková konštatovala (2004, s. 122), že v tejto pamiatke sa ako neutrálne s najvyššou frekvenciou javia prípady spojenia rodného mena ženy a mužského priezviska buď v domácej posesívnej podobe (*Maria Hovanova, Maria Ivanecka*), alebo, čo je typické pre mená cudzieho pôvodu, v nominatívnej, zhodnej s mužskou podobou (*Anna Link, Maria Schnader*).

Pomenúvanie osôb na Liptove od 13. storočia do osemdesiatych rokov 18. storočia skúmal E. Kuščák (1981, 1983, 1985, 1987, 1989). Vo svojich štúdiách sa venoval aj rôznym typom pomenovania žien.

Prechýlené ženské prímená na Liptove sa najčastejšie tvorili sufixmi -ova, napr. *Hedviga Antalkova* (Partizánska Lupča 1555), *Anna Jackova* (Ružomberok 1585), *Oršula Končekova* (Sliače 1634), *Sophia Devečkova* (Paludza 1736), -ka, napr. *Katrena Ssefarka* (Boca 1588), *Katrina Kohutka* (Ružomberok 1596), *Catharina Očenaška* (Partizánska Lupča 1659), *Anna Petranka* (Hybe 1731) (Kučák 1981, s. 82 – 93). E. Kučák (2010) sa zaujímal aj o zápisy mien v úradných písomných dokladoch³ od štyridsiatych rokov 19. storočia do polovice 20. storočia. Uviedol príklady na zápisy prechýlených i neprechýlených živých mien žien a zároveň zhodných alebo nezhodných s priezviskom, napr. *Mária Mrlian (Kováčik)* (Hybe 1908), *Zuzana Staroň Šimková* (Pavčina Lehota 1923), *Emília Račková Šintajová* (Pribylina 1925) a i. Mená vydatých žien sa tvorili pomocou prechýleného rodného mena manžela v troch typoch zložených modelov: a) rodné meno manžela v tvare privlastňovacieho prídavného mena + neprechýlené spoločné priezvisko + neprechýlené živé spoločné meno, napr. *Pavlova Slosjar Petrek, Jánova Pelaj Šoltis* (Liptovská Porúbka 1920), *Janova Duda za vodou* (Hybe 1924); b) rodné meno manžela v tvare privlastňovacieho prídavného mena + neprechýlené spoločné priezvisko + prechýlené dievčenské meno, napr. *Jánova Petrek Šlavkula* (Liptovská Porúbka 1920), *Petrova Palaj Tekeľka* (Liptovská Porúbka 1921), *Samova Šoltis Mesjarka* (Liptovská Porúbka 1929); c) rodné meno manžela v tvare privlastňovacieho prídavného mena + neprechýlené spoločné priezvisko + prechýlené živé meno manžela, napr. *Michalova Forgač Palierka* (Podtureň 1929).

V slovenskej úradnej sústave sa maritonymický a patronymický vzťah pri dcérach vyjadruje antropolexémou manžela a otca a sufixom -ová, takže model priezviska manželky a dcéry sa formálne vyjadruje rovnako, ale v iných pomenovaciach sústavách sa priezvisko nielen prechýľuje, ale sufixom sa rozlišuje slobodná žena od vydatej. Napr. v Poľsku na dedinách mimo okruhu spisovnej poľštiny slobodná žena má príponu -ówna (*Karplukówna*) a vydatá žena -owa (*Karplukowa*), podobne je to aj v litovčine; v maďarskej

³ K prameňom, z ktorých čerpal, patria zoznamy vlastníkov bývalej urbárskej pôdy, súpisy obyvateľov, voličské zoznamy, evidencie, teda knihy s dôležitými údajmi o totožnosti a právnych skutočnostiach žiadateľov o vydanie osobných dokladov, súpisné hárky zo sčítaní ľudu, zoznamy členov zastupiteľských zborov, úradné školské knihy, zoznamy platcov cirkevnej dane a iné.

úradnej sústave sa maritonymický vzťah vyjadruje príponou *-né* (Blanár, 1973, s. 16).

O. R. Halaga (1972, s. 195) uviedol príklady pomenúvania z najstaršej Košickej mestskej knihy z r. 1394 – 1405, v ktorej sa používali na označenie manželky alebo vdovy nemecké sufixy *-in*, *-inne* (*Uxor Heneil monetarius – Henel munczerynne*). Podľa Halagu (1994, s. 113) na súde vždy nestihli postrehnúť, čo je v mene iba pôvodným slovenským sufixom, nepostrehli ani, čo je v mene (aj nemeckom) prechýľovacím sufixom *-ka*, *-aňa* vo východoslovenskom hovore a pridávali ešte nemecký sufix *-in* s rovnakým významom, napr. *Behem – Behemka – Pehamkynn*, *Czyn – Czynkaňa – Czinkynne/Czinckine*, *Stuczen – Stuczkaňa – Stuczkenyn*, *Spiš – Spiškaňa/Spišakaňa – Spischkenyn*.

Českým priezviskám a ich vývinu sa venoval napr. J. Beneš (1962), ktorý uviedol aj príklady na prechýľovanie mien otca alebo manžela pri pomenúvaní žien pomocou prípon *-ová*, *-ěvá*, *-ička*, *-ice*, *-ka*, pričom uvádza doklady od 14. storočia (tamže, s. 23 – 24). Vývin pomenúvania osôb aj ženských prímien na českom území v rokoch 1000 – 2010 najnovšie publikovala J. Pleskalová (2011). Dcéry sa identifikovali vzťahom k otcovi, manželky a vdovy vzťahom k manželovi, len zriedka aj k inému príbuznému. Medzi príkladmi, ktoré J. Pleskalová uviedla, boli aj prechýlené prímiená na *-ova/-ová* ako najčastejšie sufixy pri pomenúvaní žien, napr. *Markéta Kantorová*, *měšřka v Novém Plzni* (1465), *poctivá žena Lída Strýčková na té rycht po své matei Barbořě* (15. stor.; s. 72 – 73), *Barbora Jindrova*, *Dorota Valouškova*, *Dorota Václavková/Vašíčková* (16. – 18. stor.; s. 112), pričom spôsob označovania žien pomocou prechýľovania je zastúpený najviac (51 % v matrikách z Hornej Brannej z rokov 1661 – 1666), čo podľa autorky svedčí o tom, že vývoj ženských prímien smeroval k ustálenému typu *-ova*, neskôr *-ová*, ktorý v ďalších storočiach prevládol a stal sa základnou podobou českých ženských priezvisk. Podľa F. Cuřína (1972, s. 183) označenie osoby posesívnym adjektívom na *-ův*, *-ova*, *-ovo* sa vo všeobecnom povedomí postupne asi v 15. storočí začína vnímať ako vyjadrenie skôr vzťahu k rodine ako k hlave rodiny, o čom svedčí ich ustrnutie. Možno konštatovať, že vývin ženského pomenúvania bol podobný ako u nás. M. Knappová sa vo svojich monografiách (1992, 2008) venovala priezviskám predovšetkým zo synchronného hľadiska, ale vysvetlila

vývin a dôvody prechýľovania českých priezvisk. V našom príspevku nie je priestor na charakterizovanie vývinu pomenúvania žien aj u ostatných národov, ale možno sa s ním oboznámiť napr. v publikácii *Sistemy ličnych imen u narodov mira* (1986).

Tvorenie ženských pomenovaní od mužských v apelatívnej sfére je tiež v istom zmysle prechýľovanie, napr. *kmotor* – *kmotra*, *svokor* – *svokra*; *ujec* – *ujčíná*, *test'* – *testiná*; *brat* – *bratovka*, *kňaz* – *kňazovka*; *sudca* – *sudkyňa*, *veštec* – *veštkyňa*; *učeň* – *učnica*, *lev* – *levica* alebo pri etnonymách: *Čech* – *Česka*, *Poliak* – *Pol'ka*; *Turek* – *Turkyňa*, *Grék* – *Grékyňa*; *Žid* – *Židovka* ap.

Na záver. Prechýľovanie mien sa vyvíjalo súbežne s vývinom dvojmennej pomenovacej sústavy od 13. – 14. storočia. Dnešná úradná prechýľovacia prípona *-ová* je pôvodne posesívny sufix, ktorým sa označoval príbuzenský vzťah k otcovi (patronymický vzťah) alebo k manželovi (matronymický vzťah), prípadne k matke (matronymický vzťah). V neúradnej, živej antroponymickej pomenovacej sústave sa používajú aj iné nárečové prechýľovacie prípony (*-ka*, *-ička*, *-ovka*, *-uľa*, *-aňa*, *-ina* a i.), ktoré sa môžu vyznačovať rozličným stupňom expresivity. Odvodzovací základ priezviska dedičnosťou stratil svoju pôvodnú motiváciu a jeho prípony sa v dvojmennej pomenovacej sústave desémantizovali. Prechýľovanie priezvisk je v súčasnosti ustálený spôsob pomenúvania žien, ktorý vychádza z historického vývinu antroponymickej pomenovacej sústavy a z jazykovej sústavy slovenčiny. Úradné priezvisko sa okrem identifikačnej funkcie (spoločensky podmienenej identifikácie ako spoločného znaku všetkých vlastných mien) vyznačuje sémantickými príznakmi, ako je pomenovanie osoby ako takej, príbuzenský vzťah, dedičnosť, poukaz na ženského alebo mužského nositeľa, ustálenosť v administratívno-právnom úze, ktoré tvoria jeho antonymickú hodnotu, obsah (designáciu). Aj inými sémantickými príznakmi, funkciami sa vyznačujú neúradné osobné mená (pseudonym, internetový nick alebo nickname, prezývka, živé mená na dedinách), do veľkej miery však ukazujú, ako v neoficiálnej komunikácii fungujú úradné mená, ktoré sú častým motivantom pre jednotlivé funkčné členy neúradných mien, a kam smeruje vývin v pomenúvaní osôb.

I keď jazyk aj pomenovacia sústava osobných mien sa vyvíja, každá zmena v kodifikácii a v zákonoch by mala byť podmienená určitým dlhodobým ustáleným stavom v pomenúvaní osôb, ktorý je funkčný a neohrozuje

priropriách ich základnú funkciu, ktorou je spoločensky podmienená identifikácia. Dať možnosť zapisovať ženské priezvisko bez prechýľovacej prípony do matrík a tým aj do administratívnoprávnych dokumentov by mohol znamenať umelý zásah do pomenovacej sústavy, ktorý nemá tradíciu a nie je podložený dlhodobým ustáleným stavom ani v administratívnoprávnom úze, ani v širšom či užšom spoločenskom úze, ako ukazujú výsledky výskumov neúradnej, živej antroponymie z posledných rokov. Sloboda jednotlivca pri výbere vlastného mena musí mať takisto určité pravidlá, ktoré rešpektujú jeho funkcie, historický vývin, tradície, jazykový systém a používanie. Rozšírenosť neprechýlenej podoby ženského priezviska nemožno podložiť jednou anketou alebo pocitom niektorých úradníčok Európskej únie, ktoré sa cítia byť diskriminované, pretože prechýlené priezvisko ich zaradi do východnej Európy, alebo ochotou niektorých žien vzdať sa aj slovenského občianstva, len aby mali v matrike a v úradných dokumentoch zapísané neprechýlené priezvisko, prípadne snahou niektorých „celebrít“ neprechýlenou podobou priezviska zväčša iba zaujať alebo byť „svetová,“ a preto meniť zákon, prípadne slovenskú gramatiku a radiť koexistenciu prechýlených i neprechýlených foriem úradných ženských priezvisk medzi prejavy pružnej stability normy a prioritné potreby jazyka. Naozajstné celebrity – vedkyne, športovkyne, umelkyne, ktoré dosiahli skutočné úspechy doma i v zahraničí, sa za prechýľovací sufix vo svojom mene nehanbia. Takáto zmena si vyžaduje byť podložená výsledkami seriózneho socioonomastického výskumu, ktorý by ukázal, že skutočne ide o rozšírený a ustálený jav a prioritnú tendenciu v pomenúvaní osôb a nie iba o módný trend.

LITERATÚRA

BENEŠ, Josef: O českých příjmeních. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 355 s.

BLANÁR, Vincent: Osobné mená v počtových knihách zemianskeho banského súdu na Boci z rokov 1588 – 1602. In: Jazykovedný časopis, 1961, roč. 12, č. 2, s. 140 – 149.

BLANÁR, Vincent: Morfematická stavba prímena a priezviska. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971, s. 313 – 320.

BLANÁR, Vincent: Postavení onomastiky v systému společenských věd (príspevok v diskusii). In: Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 1983, roč. 24, č. 1 – 2, s. 153 – 157.

BLANÁR, Vincent: Jazyková výstavba slovenských osobných mien. In: 4. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9. – 10. 11. 1971). Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 8 – 28.

BLANÁR, Vincent: Výskum slovanských osobných mien a ich kartografické spracovania. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafaříka v Košiciach. Red. M. Blichy – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 5 – 19.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava: Veda 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 413 s. Živé mená na strednom Slovensku. 1. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 647 s.

BLICHA, Michal: Priezviská v Prešovskej mestskej knihe. In: Zborník referátov z 12. slovenskej onomastickej konferencie a 6. seminára „Onomastika a škola“ (Prešov 25. – 26. 10. 1995). Zost. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 136 – 143. ISBN 80-88885-04-3.

BLICHA, Michal: K charakteristike historických priezvisk. In: Zborník materiálov z 13. slovenskej onomastickej konferencie (Modra-Piesok 2. – 4. 10. 1997). Zost. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1998, s. 161 – 167. ISBN 80-85586-11-8.

BUFFA, Ferdinand: Maritonymické a patronymické názvy v slovenských nárečiach. In: 4. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9. – 10. 11. 1971). Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 69 – 76.

BUFFA, Ferdinand: K charakteristike severošiarišských priezvisk. In: Onomastica, 1992, roč. 37, s. 141 – 168.

CUŘÍN, František: Poznámky k vývoji niektorých typů osobných jmen v Čechách. In: Zborník materiálov z 3. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. – 6. 11. 1970. Zost. V. Blanár. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry 1972, s. 182 – 186.

Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526). Na vydanie pripravil P. Ratkoš. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957. 560 s.

DORUĽA, Ján: O vývine niektorých typov priezvisk. In: Onomastica, 1968, roč. 13, č. 1 – 2, s. 234 – 257.

DORUĽA, Ján: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda 1993. 152 s. ISBN 80-224-0351-2.

GIGEROVÁ, Miriam: Antroponymá v textoch administratívno-právneho charakteru v mladšom predpisovnom období. In: Vlastné meno v komunikácii. Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie (Bratislava 6. – 7. 9. 2002). Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Veda 2003, s. 127 – 136. ISBN 80-224-0791-7.

HALAGA, Ondrej R.: Tvorenie osobných mien v najstaršej košickej mestskej knihe (1394 – 1405). In: Zborník materiálov z 3. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. – 6. 11. 1970. Zost. V. Blanár. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a literatúry 1972, s. 188 – 215.

HALAGA, Ondrej R.: Preklady osobných mien v stredoveku. In: Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 19. – 20. 5. 1994). Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická v Nitre 1994, s. 108 – 115. ISBN 80-88738-68-7.

CHALOUPECKÝ, Václav: Kniha Žilinská. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova 1934. 239 s.

KNAPPOVÁ, Míloslava: Příjmení v současné češtině. Jazyková příručka. Liberec: AZ Kort 1992. 185 s. ISBN 80-900008-9-4.

KNAPPOVÁ, Miloslava: Naše a cizí příjmení v současné češtině. Liberec: AZ Kort 2008. 250 s. ISBN 80-238-8173-6.

KUFČÁK, Emil: Pomenovanie osôb v Liptove od 13. storočia do osemdesiatych rokov 18. storočia, Liptov 6, vlastivedný zborník. Martin: Osveta 1981, s. 67 – 88; Liptov 7, 1983, s. 91 – 127; Liptov 8, 1985, s. 209 – 235; Liptov 9, 1987, s. 159 – 190; Liptov 10, 1989, s. 103 – 147.

KUFČÁK, Emil: O menách osôb v Liptove. In: Slovenská reč, 2010, roč. 74, č. 4 – 5, s. 311 – 332.

KUCHAR, Rudolf: Adaptácia nemeckých osobných mien v slovenskom prostredí. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Red. M. Blichá – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 215 – 218.

KUCHAR, Rudolf: Vlastné mená v Žilinskej knihe. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Red. R. Marsina. Martin: Osveta 1976, s. 83 – 86.

KUCHAR, Rudolf: Osobné mená v Jelšavskej knihe. In: Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 19. – 20. 5. 1994). Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická v Nitre 1994, s. 116 – 119. ISBN 80-88738-68-7.

KUCHAR, Rudolf: Prímená a priezviská z krstných mien v Jelšavskej knihe (1566 – 1710). In: Zborník referátov z 12. slovenskej onomastickej konferencie a 6. seminára „Onomastika a škola“ (Prešov 25. – 26. 10. 1995). Zost. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 141 – 143. ISBN 80-88885-04-3.

KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha. Preklad magdeburského práva – Zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov. Bratislava: Veda 2009. 208 s. + obrazová dokumentácia.

MAJTÁN, Milan: Vývin priezvisk na Slovensku. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 1, s. 30 – 37.

MAJTÁN, Milan: Od prezývky a prímena k priezvisku (Vývin priezvisk na Slovensku). In: Przezwiska i przydomki w językach słowiańskich. Część I. Red. S. Warchoła. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1998, s. 149 – 159.

MAJTÁN, Milan: Cisár Josef II. o používaní priezvisk. In: Acta onomastica, 2004, roč. XLV, s. 28 – 31.

MAJTÁN, Milan: O slovenských priezviskách. In: Kultúra slova, 2005 – 2006, roč. 39 – 40, č. 3/2005 – 4/2006.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: ART AREA 1998. 344 s. ISBN 80-88879-48-5.

MAJTÁNOVÁ, Marie – MAJTÁN, Milan: K problematice pojmenování žen na Slovensku v 17. století. In: Onomastické práce. 1. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Vladimíra Šmilauera, DrSc. Red. J. Honl – F. Roubík – J. Svoboda. Praha: Místopisná komise ČSAV 1966, s. 47 – 50.

MATEJČÍK, Ján: Z jazykovej výstavby ženských pomenovaní. In: 4. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9. – 10. 11. 1971). Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 29 – 42.

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 412 s. (Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 1983. 413 с.)

PLESKALOVÁ, Jana: Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000 – 2010. Brno: Host, vydavatelství, s. r. o., 2011. 204 s. ISBN 978-80-7294-5.

POVAŽAJ, Matej: Tvorenie ženských priezvisk v spisovnej slovenčine. In: Kultúra slova, 1983, roč. 17, č. 8, s. 267 – 273.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. 592 s. ISBN 80-224-0655-4.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: Spoločenské pozadie osobných mien Soľnobanskej mestskej súdnej knihy (1819 – 1841). In: Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 19. – 20. 5. 1994). Zost. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická v Nitre 1994, s. 120 – 123. ISBN 80-88738-68-7.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: Štylistické a slovotvorné súvislosti používania ženských mien v Soľnobanskej mestskej súdnej knihe (1819 – 1841). Zborník referátov z 12. slovenskej onomastickej konferencie a 6. seminára „Onomastika a škola“ (Prešov 25. – 26. 10. 1995). Zost. M. Majtán, F. Ruščák. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 144 – 146. ISBN 80-88885-04-3.

Sistemy ličnych imen u narodov mira. Red. P. Š. Džarylgasinova – M. V. Krjukov – V. A. Nikonov – A. M. Pešetov. Moskva: Nauka 1986. 384 s.

SITÁROVÁ, Miriam: Priezviská v budmerickej mestskej knihe. In: Zborník materiálov z 13. slovenskej onomastickej konferencie (Modra-Piesok 2. – 4. 10. 1997). Zost. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1998, s. 173 – 177. ISBN: 80-85586-11-8.

SKLADANÁ, Jana: Slovenské osobné mená v Banskej Bystrici v 16. storočí. In: Zborník materiálov z 13. slovenskej onomastickej konferencie (Modra-Piesok 2. – 4. 10. 1997). Zost. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1998, s. 169 – 172. ISBN: 80-85586-11-8.

Slovianska onomastyka. Encyklopedia. Tom I. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2002. 535 s. ISBN 83-907328-7-4.

STANISLAV, Ján: Pribinovi veľmoži. In: Linguistica Slovaca, 1939 – 1940, č. 1 – 2, s. 118 – 147.

STANISLAV, Ján: Zo štúdia slovanských osobných mien v Evanjeliu civicdalskom. In: Slavia, 1947 – 1948, roč. 18, s. 87 – 100.

ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1963. 220 s.

ŠMILAUER, Vladimír: Ze staré antroponymie v Hontu. Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Red. M. Blicha – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. s. 185 – 196.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + mapová príloha. ISBN 80-210-2027-X.

VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti. Jazykovedné štúdie. 27. Bratislava: Veda 2009. 253 s. ISBN 978-80-224-1112-7.

Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Spracovali J. Svoboda, V. Šmilauer, L. Olivová-Nezbedová, K. Oliva, T. Witkowski. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1.

Skratky prameňov:

JK – LEHOTSKÁ, D. – ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia jeľšavská mestská kniha 1566 – 1710. Martin: Osveta 1976. 480 s.

P1 – Pramene k dejinám slovenčiny. 1. Zost. M. Majtán – J. Skladaná. Bratislava: Veda 1992. 400 s. + 24 s. obrazovej prílohy. ISBN 80-224-0339-3.

P2 – Pramene k dejinám slovenčiny. 2. Zost. T. Laliková – M. Majtán. Bratislava: Veda 2002. 250 s. + 26 strán obrazovej prílohy. ISBN 80-224-0706-2.

P3 – Pramene k dejinám slovenčiny. 3. Zost. R. Kuchar – I. Valentová. Bratislava: Veda 2008. 264 s. + 32 strán obrazovej prílohy. ISBN 978-80-224-1006-9.

ŽK – RYŠÁNEK, František: Slovník k Žilinské knize. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. 800 s.

SLL – Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia. Red. B. Varsík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 440 s. + 16 s. obr. príloha.

U2 – Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Zv. 2. Red. R. Marsina – M. Kušík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 596 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (41)

RUDOLF KRAJČOVIČ

ochod, m., hist. apel. chôdzou vyznačené územie obyčajne v podobe kruhu, v sloven. blízke hist. apel. *ochodz*, *ochodza* (psl. *obъchod-ja*) právna jednotka s vymedzeným územím, SSJ II. 538, v náreč. apel. *ochodz*, *ochodza* majú význam „priestor v lese vymedzený na vytínanie stromov, SSN II. 582 (v stčest. tvorbou najbližšie apel. *ochod* priestor niečo obklopujúci, v spojení v *ochodě* dookola, kolom, blízke aj *ochoz*, *ochozě* majetok s hranicami vymedzenými obídením, chôdzou, napokon blízke aj apel. *obchod* obchádzanie, pruh ohraničujúci nejakú plochu, MSČS 224, 255, 256 atď.); p. heslá *ochodiť*, *ochodnica*.

ochodiť, hist. verb. vymedzovať priestor chôdzou dookola, v sloven. dnes *obchodiť* (s predponou *ob-*) vykonať obchôdzku, obísť, SSJ II. 416, v náreč. *obchodiť* i *obchádzať* chodiť dookola niečoho, SSN II. 471, verb. *obchodiť* vo význame „chodiť v kruhu okolo niečoho, prípad. vymeriavať, vymedzovať chôdzou hranice“ hist. doložené v 18. stor., HSSJ III. 25 (v stčest. blízke *obchoditi* chodiť dookola, MSČS 224 atď.); p. heslá *ochod*, *ochodnica*.

ochodnica, f., topon. apel. priestor v teréne vymedzený hranicou uskutočnenou chôdzou, prípad. aj vyhlbenou medzou v podobe kruhu; p. heslá *ochod*, *ochodiť*, *ochodný*. – *Ochodnica* 1598, *Ochodnicza* 1773, *Ochodnica* 1808, *Ochodnica* 1920, dnes *Ochodnica*, obv. Kysucké Nové Mesto; názov motivovaný hranicou chotára založenej obce uskutočnenou chôdzou v podobe uzavretého kruhu, prípad. aj prehľbenou medzou, chodníkom a pod. (názov od koreňa *ochodn-* v adj. *ochodný* príp. priestoru *-ica* ako v slovách *kopanica*, *obilnica*); vznik obce v 16. stor. valaskou kolonizáciou (VSO II, 340) naznačuje, že jej horský chotár (s n. v. 385 – 906 m) bol skutočne vymedzený dobovým hraničným pásmom, chôdzou, medzou a pod., to súčasne

zvyšuje realnosť výkladu názvu; názov v hist. podobe *Ochodnica* sa ustálil už v stredoveku.

ochodný, -á, -é, hist. adj. vymedzený, vymeraný obídením, chôdzou, adj. známe v sloven. náreč. v podobe *obchodný* (s predponou *ob-*) s významom „to, čo má vzťah k obchádzke, k chôdzi v kruhu“, SSN II. 472 (známe aj v stčest. *obchodný* i *obchodní* o dome s chotárom vymedzeným obídením, chôdzou, MSČS 224 atď.); v sloven. adj. *obchodný* má len význam „vzťahujúci sa na obchodovanie, na obchod“, no v 18. stor. je adj. *obchodný* doložené s významom „chodiaci v kruhu“, HSSJ III. 27; p. heslo *ochodnica*.

ochtina, f. topon. apel. spoločnosť ľudí, ktorá je ochotná vykonávať aj ťažkú prácu, ktorá má dobrú vôľu pracovať (od koreňa *cht-* v hist. slovese *chĕti* chcieť, mať dobrú vôľu, s kolektívnou príponou *-ina* (ako v slovách *dedina*, *rodina*) a s predponou *o-*, prípadne z predložky *vo* v spojení *vo Chtinej*; v sloven. blízke apel. *ochota* (od koreňa *chot-*) v hist. slovese *choteti* (ku koreňom porov. srb., chorv. *htjeti*, *hoću*, prípadne rus. *chotet'*, *choću* chcieť, chcem atď.). – *Ohtina*, *Ohtena* 1318, *Ochtina* 1773, *Ochtina* 1808, *Ochtiná* 1920, dnes *Ochtiná*, obv. Rožňava; názov motivovaný ochotou pôvodných osadníkov ťažšie pracovať v službách panstva; obec od vzniku bola baníckou osadou a mala aj výsady baníckeho mestečka, v 13. stor. sa na jej území spomína železný hámor (VSO II. 341), to potvrdzuje výklad názvu, čiže motiváciou vzniku názvu *Ochtina* bola ochota osadníkov pracovať aj v ťažkom prostredí, v baniach, v hámroch a pod.; pôv. názov *Ochtina* novšou úpravou nadobudol podobu *Ochtiná*, ktorá sa zaužívala.

oko, n. orgán zraku, prenes. horské jazero veľkej hĺbky, menšia priehlbina naplnená vodou bez vodného porastu s prípadným odrazom modrej farby oblohy v tvare pripomínajúcim oko; v sloven. náreč. apel. *oko* má aj význam „mokrina alebo studnička v blízkosti prameňa“, SSN II. 591 (blízke srb., chorv. *oko* v prenes. význame „žriedlo, prameň“, Skok II. 550, v rušt. *oko* prenes. hlboké miesto v rieke, Vas. III. 127); p. heslá *očko*, *očkov*.

okol, m. ohradený priestor v podobe kruhu, v sloven. blízke adv. *okol* vôkol, v náreč. *okol* ohradené miesto, Kál. 528 (k názvu p. pol. *Okole*, Koz. Bad. II. 92; blízky je aj názov hist. časti Bratislavy *Okoli* s hist. dokl. *Oqol* 1237, *Ocoly* 1287 (VSO I. 188); p. heslá *okolica*, *okoličný*.

okolica, f. územie obkľúčené lesom alebo územie ohradené plotom v podobe kruhu určené na odpočinok, prípad. na napájanie pasúceho sa

dobytká, oviec a pod. od apel. *okol* príp. priestoru *-ica* (ako v slovách *ko-panica*, *ornica*), v sloven. *okolica* okolie, územie okolo niečoho, okolo strediska, SSJ II. 584, v náreč. apel. *okolica* má význam „okolie, územie okolo sídliska, mesta, obce“, SSN II. 591 (blízke poľ. *okolica* okolie, kraj, k názvu p. poľ. *okolice* názov ohradenej záhrady, Koz. Bad. II. 92); p. heslá *okol*, *okoličný*.

okoličný, -á, -é, adj. nachádzajúci sa v blízkom okolí niečoho, v blízkosti oplotených priestorov, územia obkľúčeného lesom a pod. (adj. od *okolica* adj. príp. -ný, -ná, -né), v sloven. dnes blízke adj. *okolitý*, *okolný* nachádzajúci sa v blízkom okolí, v náreč. známe aj *okoličný* vyskytujúci sa na okolí, adj. *okoličný* vo význame „nachádzajúci sa na okraji blízkeho okolia“ je doložené v 13. stor., HSSJ III. 270 (adj. známe v poľ. *okoliczny* okolitý atď.); p. heslá *okol*, *okolica*. – *Okolichna* 1248, *Okolysna* 1297, z *Okoliczneho* 1480, *Okolična* 1773, *Okoličnô* 1920, *Okoličné* 1927, dnes *Okoličné*, obv. Liptovský Mikuláš; názov motivovaný polohou založenej obce v blízkosti ohradenej priestoru určeného na odpočinok alebo na napájanie pasúceho sa dobytká, oviec a pod.; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obyvatelia obce sa tradične venovali okrem poľnohospodárstva chovu oviec (VSO II. 342), čiže ich príbytky stáli v blízkosti ohrady; najstaršie doklady z 13. stor. (*Okolichna*, *Okolysna*) naznačujú, že názov pôvodne mal tvar adj. fem. *Okoličná* (osada, usadlosť), no forma dokladu z 15. stor. v spojení z *Okoliczneho* (1480) dokazuje, že v ľud. prostredí názov mal tvar neut. *Okoličné*, tomu zodpovedá novšia rekonštrukcia názvu v podobe *Okoličnô* (1920), ako aj najnovšia úprava v tvare *Okoličné*, ktorá sa zaužívala.

okruh, m. priestor v tvare kruhu, uzavretý kruhový obvod, v sloven. aj uzavretá skupina ľudí, v náreč. má apel. aj význam „vymedzená plocha, územie“, SSN II. 597 (čes. *okruh*, poľ. *okreg* atď.); p. heslo *okružly*.

okružly, -a, -e, adj. majúci tvar kruhu, podobajúci sa kruhu, zaokrúhlený a pod., v náreč. obľý, kruhovitý, adj. doložené v 17. stor., HSSJ III. 281 (čes. *okrouhlý*, poľ. *okrągły*, srb., chorv. *okrugao*, k názvu p. morav. názov *Okruhlá*, MJMS II. 166, poľ. názov *Okrągłe*, *Okrągła ląka*, Koz. Bad. II. 93 a i.); p. heslo *okruh*. – *Kerek reth* 1414, *Okruhle* 1773, *Kerekkrét*, *Okruhlé* 1808, *Okruhlé* 1920, dnes *Okrúhle*, obv. Svidník; názov motivovaný okrúhlym tvarom lúky v blízkosti založenej obce, svedectvo o tom podáva maďar. záznam názvu v prepise *Kerekkrét* (1414), t. j. od *kerek* okrúhly,

zaokrúhlený a *rét* lúka (porov. k tomu poľ. názov *Okrągła ląka* v prekl. *Okrúhla lúka*); v sloven. prostredí sa názov ustálil v tvare neutra *Okrúhle*.

oľdza, f., hist. apel. úľava, uľahčenie, to od *ldza* (z psl. kmeňa *lb-g-* v adj. *lb-gъkybъ* ľahký, koreň zachovaný v stpoľ. *ulga* úľava, podobne v strušť. *lga* úľava, možnosť, Vas. II. 543, v stpoľ. *ldza*, po zmene *dž* na *ž* *lža*, novšie *lza*, Brück. 293, podobne v stčest. *lze* je možné, *nelze* nie je možné atď.); v sloven. apel. s predponou *o-* (k tomu porov. stčes. *oleviti* poľaviť, uľahčiť, srb., chorv. *olakšati* uľahčiť, *olakšica* úľava, výsada; o vývine pozri Skok II. 263), v sloven. apel. s predpon. *o-* v podobe *oľavenie* vo význame „úľava, uľavenie“ je doložené v 17. stor., HSSJ III. 288. – *Ogia* 1239, *Ovga* 1251, *Ovgya* 1287, *Olgya* 1318, *Olgya* 1773, *Olgya* 1920, *Oldza* 1948, dnes *Oldza*, obv. Dunajská Streda; názov motivovaný úľavou v platení daní alebo iných dávok rozhodnutím hradného panstva, obec pôvodne patrila Bratislavskému hradu; príčinou zrejme bol málo výnosný chotár, ktorého povrch tvorili nánosy štrku a piesku, miestami ílu hlavne po záplavách vodami z neďalekého Dunaja a jeho prítokov (VSO II. 343); tieto skutočnosti, čiže málo výnosný chotár v čase založenia obce a jej raného rozvoja, súčasne zvyšujú reálnosť výkladu názvu; pôvodný sloven. názov *Oldza* prevzala stará maďarčina s náležitou zmenou sloven. *dz* na *gy* (porov. *Prievidza* maďar. *Privigyé* a pod.); názov po novšej rekonštrukcii v podobe *Oldza* sa zaužíval.

olej, m. mazľavá kvapalina získaná lisovaním častí rastlín, obyčajne semien, dnes aj destiláciou nafty, v sloven. apel. *olej* doložené v 17. stor., HSSJ III. 288 (čes. *olej*, poľ. *olej* atď.); p. heslá *olejník*, *olejný*.

olejník, m. výrobca oleja zo semien konopy, ľanu, prípad. repky, v horskom prostredí z kôry borovic a pod. (apel. od *olej*, *olejný* príp. *-n-ik* ako v slovách *robotník*, *úradník* a pod.); apel. *olejník* vo význame „výrobca oleja“ známe v sloven. náreč., SSN II. 602, hist. doložené v 17. a 18. stor., HSSJ III. 289 (známe aj v čes. náreč. v podobe *volejník* vo význame „kúpec ľanového semena i výrobca oleja z neho“, Mch. 413); p. heslá *olej*, *olejný*. – *Olaypathak* 1454, *Olejnikuw* 1773, *Olejnikov* 1920, dnes *Olejnikov*, obv. Sabinov; názov s privl. príponou *-ov* v podobe *Olejnikov* (dom, majetok) motivovaný obydľím výrobcu oleja zrejme s dielňou; o skutočnosti, že vo východoslovenských regiónoch sa v stredoveku výrobe oleja venovali olejníci, svedectvo podáva záznam zo 16. stor. o cechu olejníkov v Prešove (k tomu p. Enc. Sl. IV. 193), hist. údaj súčasne potvrdzuje reálnosť výkladu

názvu v hesle; najstarší doklad (z r. 1454 v prepise *Olajpatak*) je maďar., zložený z apel. *olaj* olej a *patak* potok (maďar. apel. sú prevzaté zo slovan., k tomu MNy I. 359 n, 401), vo voľnom preklade osada pri potoku s olejovými škvrnami z odpadkov z dielne olejníka a pod.; zo sloven. hist. názvov *Olejník* a *Olejníkov* sa ustálil názov *Olejníkov*.

olejný, -á, -é, adj. obsahujúci olej, to, čo poskytuje olej, v sloven. hist. doložené v 18. stor., HSSJ III. 289; p. heslá *olej*, *olejník*.

olešný, -á, -é, topon. adj. majúci vzťah k olši, v sloven. dnes *olšový*, *jelšový*, v náreč. aj *olchový* (k názvu p. čes. názov *Olešná*, poľ. *Oleszno*, názov rieky *Oleszna*, Koz.Bad. II.95); p. heslo *olša*. – *Olessna* 1619, *Olessna* 1773, *Olessná* 1808, *Olešná* 1920, dnes *Olešná*, obv. Čadca; názov motivovaný jelšovým porastom, ktorým preteká prítok Kysuce nazývaný *Olšana*; vznik názvu tohto prítoku bol zrejme motivovaný tou istou skutočnosťou ako názov založenej obce, t. j. porastom jelší pri jeho brehoch; hist. názov obce *Olešná* sa v pôvodnej podobe zachoval dodnes.

ol'ka, ilka, jelka, f., zdrob. apel. ihličnatý strom – smrek, *Picea*, jedľa biela, *Abies alba*; v sloven. etym. blízke *jel'ka* z *jedlka*, prípad. z *jeľa* zdrob. príp. -ka, apel. *jeľa* známe v sloven. náreč., Kál. 221 (k názvu p. čes. názov *Jedlka*, Šm. DČ 373, od apel. *jedle* zdrob. príp. -ka; k forme *ol'ka* najbližšie rus. apel. *jolka* smrek, jedľa, k forme *ilka* blízke ukr. *ilka* od apel. *il* smrek atď.). – *Ilka* 1569, *Olyka Stropko* 1773, *Stropkowská Olka* 1808, *Nižná Ol'ka* 1920, dnes *Ol'ka*, obv. Medzilaborce. – *Elke* 1408, *Humennska Olyka* 1773, *Humenná Olka* 1808, *Vyšná Ol'ka* 1920, *Ol'ka* 1944, dnes *Ol'ka*, obv. Medzilaborce. Obec *Ol'ka* vznikla zlúčením obcí *Nižná Ol'ka* a *Vyšná Ol'ka*; v stredoveku k názvu *Ol'ka* pribudli orientač. prívlastky podľa panstva Stropkov v tvare fem. *Stropkovská (Ol'ka)* a mesta Humenné v tvare fem. *Humenná (Ol'ka)*; podľa najstaršieho dokl. v prepise *Jelka (Elke* 1408) od pôvod. *Jedlka* (to od apel. *jedľa* so zdrob. príp. -ka) v slovenskom prospredí názov mal podobu *Jelka*; hist. názvy *Ilka* (1569) a *Ol'ka* (1773) mohli vzniknúť v prostredí prisídlených osadníkov východoslovanského pôvodu (porov. ukr. apel. *ilka* smrek a rus. *jolka*), prítomnosť osadníkov východoslovan. pôvodu dosvedčuje jednak gréckokatol. kostol v obci *Ol'ka* (VSO II.), jednak prívlastok *Ruská* v názve susednej obce *Ruská Poruba (Orosz-Poruba* 1773, *Ruská Poruba* 1920); najstarší názov *Jelka* (1408) iste motivoval vlhkomilný jedľový porast pri brehoch blízkeho potoka dnes nazývaného zrejme podľa

názvu obce *Ol'ka* (VSO II.); z hist. názvov obce *Jelka*, *Ilka*, *Ol'ka* ustálil sa názov *Ol'ka* po zlúčení obcí *Nižná Ol'ka* a *Vyšná Ol'ka* v r. 1944.

ol'ša, f. listnatý vlhkomilný strom, *Alnus*, v sloven. *olša* popri *jelša*, v náreč. i *ol'cha*, SSN II. 605, apel. *olša* hist. doložené v 18. stor., HSSJ I. 530 (psl. *olbša*, *olbcha*, čes. *olše*, pol. *olsza* i *olcha*, rus. *ol'cha* atď.); p. heslá *olšava*, *olšavica*, *olšavka*, *olšina*.

olšava, f. topon. apel. priestor porastený olšami, apel. od koreňa *olš-* v slove *olša* príp. priestoru *-ava* ako v slovách *dúbrava*, *širava*; p. heslá *olša*, *olšavka*, *olšavica*. – *Elsua* 1390, *Inferior Olsua* 1391, *Alsoilswa* 1410, *Nižní Olssawy*, *Nižná Olšava* 1920, *Nižná Olšava* 1948, dnes *Nižná Olšava*, obv. Stropkov. – *Elsewa* 1382, *Olsua* 1391, *Felsew Elswa* 1394, *Ilswa* 1410, *Felsew Olsua* 1474, *Wissní Olssawy* 1808, *Vyšná Olšava* 1920, *Vyšná Olšava* 1948, *Vyšná Olšava* 1973, *Vyšná Olšava* 1981, dnes *Vyšná Olšava*, obv. Stropkov; názvy s orientač. prívl. podľa polohy *Nižná* a *Vyšná* (maďar. *Alsó*, *Felső*, lat. *Inferior* dolný) motivované plochami porastenými vlhkomilnými olšami; obce vznikli v Nízkych Beskydách v doline rovnako nazývaného potoka v zdrob. forme *Olšanky* (VSO II.), čiže s názvom rovnako motivovaným, to potvrdzuje reálnosť výkladu názvov obcí; napokon výklad názvov obcí potvrdzuje aj miestny názov v chotári obce *Vyšná Olšava* v podobe *Za mláky*, ktorý bol motivovaný mokrastým, miestami bahnistým terénom vhodným na rast vlhkomilných stromov, vlhkomilného rastlinstva a pod.; najstaršie záznamy *Elsewa* (1382), *Elsua* (1390) naznačujú, že názov obcí pôvodne mohol znieť *Jelšava*, pravda, ak nejde o chyby pisára; hist. názvy s upravenými orientač. prívl. podľa polohy *Nižná Olšava* a *Vyšná Olšava* sa zachovali dodnes.

olšavica, f., topon. apel. priestor porastený vlhkomilnými olšami, apel. utvorené od koreňa *olšav-* v slove *olšava* príponou priestoru *-ica* (ako v slove *kopanica*), prípad. zdrob. príponou *-ica* (ako v slove *izbica*); p. heslá *olša*, *olšava*. – *Olsowycha*, *Olsawycha* 1300, *Elsawycha* 1308, *Olsawicza* 1773, *Olssawica* 1808, *Olšavica* 1920, *Olšavica* 1927, dnes *Olšavica*, obv. Levoča; najstarší záznam *Olsowycha* (1300) v prepise *Olšovica* možno vyložiť od koreňa v adj. *olšový* (dnes v sloven. *jelšový*, v náreč. i *olchový*), ak nejde o chybu pisára (porov. paralel. záznam *Olsawycha* z r. 1300 v prepise *Olšavica*), záznam z r. 1308 *Elsawycha* v prepise *Jelšavica* možno vyložiť od apel. *Jelšava* (porov. sloven. názov *Jelšava*); obec vznikla v doline potoka

ka rovnakého názvu *Olšavica* (s príponou *-ica* ako v názve *Bystrica*), z toho možno usúdiť, že názov obce a potoka mohol motivovať rovnaký prírodný jav, t. j. vlhká pôda s porastom olší pri brehu vodného toku; obec po jej založení mohla dostať názov podľa názvu vodného toku; z hist. názvov *Olšovica*, *Olšavica* už v stredoveku sa zaužíval názov obce *Olšavica*.

olšavka, f., zdrob. apel. plocha menších rozmerov porastená olšami, apel. od *olšava* zdrob. príp. *-ka* (ako v slovách *lúčka*, *riečka*), prípad. v názve zdrob. príp. *-ka* motivovanou menšou osadou; p. heslá *olša*, *olšava*. – *Olsafka* 1551, *Olsawka* 1567, *Olsawka* 1773, *Olssawka*, *Olysavka* 1808, *Olšavka*, *Šarišská Olšavka* 1920, dnes *Olšavka*, obv. Stropkov. – *Olsavica* 1245, *Olsava* 1301, *Olssawka* 1773, *Olssawka*, *Olysavka* 1808, *Olšavka* 1920, dnes *Olšavka*, obv. Spišská Nová Ves; názvy motivované porastom olší na menšom priestore pri vodnom toku; výklad má oporu v názve potoka *Olšavka* v chotári obce *Olšavka* v obv. Stropkov (VSO II.); najstarší záznam názvu obce *Olšavka* v obv. Spišská Nová Ves naznačuje, že názov v čase založenia a raného rozvoja obce mal podobu *Olšavica* (1245), čiže so zdrob. príp. *-ica*, ktorú neskôr nahradila zdrob. príp. *-ka*; k názvu v obv. Stropkov novšie pribudol orientač. prívl. *Šarišská* (1920), no ustálil sa názov obidvoch obcí v podobe bez prívlastku *Olšavka*.

olšina, f. olšový porast na vlhkom mieste, apel. od *olša* kolekt. príp. *-ina* (ako v slovách *bučina*, *dubina*) alebo príp. miesta *-ina* (ako v slovách *dolina*, *hlbočina*); v sloven. *olšina* popri *jelšina*, v náreč. i *olchovina* (k názvu p. čes. názvy *Olšina*, *Olšiny*, Šm. OČ. 378, poľ. názov *Olszyna*, Koz. Bad. II. 38); p. heslá *olša*, *olšina*.

olšinka, f., zdrob. apel. olšový porast na vlhkom mieste menšieho rozsahu, apel. od *olša* zdrob. príp. *-ka*, pričom v názve zdrob. príp. *-ka* mohla byť motivovaná založenou osadou menších rozmerov; tvorbou najbližšie je v sloven. náreč. apel. *olšinky* mladý jelšový porast, SSN II. 605 (k názvu p. poľ. *Olszynka*, Koz. Bad. II. 98); p. heslá *olša*, *olšina*. – *Olsinka* 1567, *Olssinko* 1773, *Olssinkow* 1808, *Olšinkov* 1920, dnes *Olšinkov*, obv. Medzilaborce; podľa najstaršieho záznamu obec zrejme už po založení mala názov v zdrob. tvare *Olšinka* (1567), no už v stredoveku vznikol paralel. názov s men. adj. príp. *-ov* *Olšinkov*; pôvodný názov v zdrob. forme zrejme motivoval menší priestor jelšového porastu, prípad. motívom mohla byť menšia založená osada; z hist. názvov *Olšinka*, *Olšinkov* ustálil sa názov *Olšinkov*.

olšov, -a, -o, men. adj. **olšový**, -á, -é, adj. (od apel. v hist. podobe *olša* príp. men. adj. -ov, -ova, -ovo alebo príp. adj. -ový, -ová, -ové) majúci vzťah k priestoru porastenému vlhkomilnými jelšami, v sloven. dnes *jelšový*, v náreč. i *olchový*, hist. doložené adj. *jalšový* v 17. stor., adj. *olšový* v 18. stor., HSSJ I. 530 (k názvu p. poľ. názov *Olszowa*, Koz. Bad. II. 97); p. heslá *olša*, *Olšované*. – *Olsowa* 1309, *Vlsua* 1329, *Olschwicha* 1336, *Olso* 1773, *Olsó*, *Olssawa*, *Olssowce* 1808, *Olšov*, *Olšovce* 1920, *Olšov* 1927, dnes *Olšov*, obv. Sabinov; názov pôvodne mal tvar adj. fem. *Olšová* (porov. dokl. z r. 1303 *Olsowa*), no už v stredoveku k nemu pribudol názov so zdrob. príp. -ica, t. j. *Olšovica* (v zázname z r. 1336 *Olschwicha*); neskôr pribudol k názvu *Olšov* (v zázname z r. 1773 *Olso*) názov *Olšovce* (v zázname z r. 1808 *Olssowce*) s topon. príp. -ovce; pôvodný názov *Olšová* bol motivovaný priestorom porasteným jelšami v čase založenia obce; z historických názvov *Olšová*, *Olšovica*, neskôr *Olšovce*, *Olšov* ustálil sa názov *Olšov*.

SKRATKY

Literatúra: Brück. – BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wedza powszechna 1927.

Enc. Sl. – Encyklopédia Slovenska. I. – VI. Pripravil kolektív vedeckých pracovníkov. Bratislava: Veda 1977 – 1982.

HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Kn.MNy I. 1., 2. – KNIEZSA, István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. 1., 2. Budapest: Akadémiai Kiadó 1955.

Koz.Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanisław: Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1922.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: ACADEMIA 1968.

MJMS I. – II. – HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. – II. Praha: ACADEMIA 1970 – 1980.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1978.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

SSN I. – II. – Slovník slovenských nárečí. I. – II. (A – P). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

Šm.OČ – ŠMILAUER, Vladimír: Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960.

Vas. I. – IV. – VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Pripravil O. N. Trubačev. Izdatel'stvo Progress 1964 – 1973.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Skratky jazykov: čes. – český, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, maďar. – maďarský, náreč. – nárečie, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, rušt. – ruština, sloven. – slovenský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, , stčešt. – stará čeština, stpoľ. – staropoľský, strušt. – stará ruština, ukr. – ukrajinčina.

Iné skratky: adj. – adjektívum, a i. – a iné, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, atď. – a tak ďalej, dokl. – doklad, f., fem. – femininum, gréckokatol. – gréckokatolícky, hist. – historický, lit. – literatúra, ľud. – ľudový, m – meter, m. – maskulínium, maďar. – maďarský, men. adj. – menné adjektívum, n., neut. – neutrum, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, orientač. – orientačný, p. – pozri, paralel. – paralelný, porov. – porovnaj, pôvod. – pôvodný, prekl. – preklad, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prípad. – prípadne, prívl. – prívlastok, r. – rok, stor. – storočie, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – toponymické apelatívum, apelatívum vyskytujúce sa len v miestnom názve, verb. – verbum, východoslovan. – východoslovanský, zdrob. – zdrobnený.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Ako chutí mlieko

MILOSLAV SMATANA

Mlieko patrí odjakživa popri vode a chlebe k najbežnejším, ale aj k najvýznamnejším zložkám potravy a je dôležitou súčasťou stravovania ľudí akejkolvek vekovej skupiny.

Na jednej strane sa vyzdvihuje pre svoju výživnosť a nenahraditeľnosť, no na druhej strane sa v súčasnosti začali ozývať hlasy proti používaniu mlieka ako súčasti stravy dospelých a často sa diskutuje o tom, či je naše mlieko naozaj tým, čím by malo byť. Nech už je to akokoľvek, s mliekom je každý z nás neoddeliteľne spätý od narodenia, vždy bolo základom každodennej výživy malých detí a jeho význam je (nielen v tomto smere) neodškriepiteľný.

Táto biela biologicky hodnotná tekutina vylučovaná mliečnou žľazou samíc cicavcov a získavaná dojením sa odjakživa na Slovensku objavovala na stole prakticky každodenne, či už bol deň všedný, alebo sviatočný. Najviac sa konzumovalo kravské mlieko, ovčie sa pilo najčastejšie v oblastiach s ovčiarskou tradíciou a kozie vo viacerých regiónoch severozápadného a severovýchodného Slovenska, pričom sa pre svoju typickú arómu často používalo aj ako krmivo pre ošípané.

Rozšírenosť a kvantita používania mlieka a mliečnych výrobkov našla prirodzený odraz v slovnej zásobe všetkých jazykových vrstiev v rámci stratifikácie slovenčiny. V spisovnom jazyku sa mlieko vníma predovšetkým v základnom význame ako „biela tekutina, ktorú vylučujú samice cicavcov na výživu mláďat a ktorá sa (najmä od kráv) používa ako potravina“.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0103/11 Slovník slovenských nárečí.

Poznámka: V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

V modernej dobe sa do značnej miery rozšírilo používanie slova *mlieko* aj v ďalšom význame. Označuje sa ním „tekutina podobná mlieku“, napr. v spojeniach *pleťové mlieko*, *kokosové mlieko* a pod. Prudký rozvoj potravinárskej technológie priniesol so sebou nové spojenia, ako napríklad *trvanlivé*, *fľaškové*, *vreckové*, *sušené* či *sójové mlieko*. V slovenských domácnostiach je známe *vtáčie mlieko* – sladký krém pripravený z mlieka a vajec. Samostatnú kapitolu a osobitný význam pre človeka predstavuje *materské* alebo *materinské mlieko*.

V nárečovej vrstve slovnej zásoby slovenčiny je využitie slova *mlieko* o niečo širšie. V jednotlivých slovenských dialektoch má všeslovanský názov *mlieko* najrozšírenejšie nárečové podoby *mléko*, *mliéko*, *mliako*, *mlíko*, *mľeko*, *mľiko* a jeho základný význam je totožný s významom v spisovnom jazyku. Porovnaj: *Kravi boľi chudie a mľieka ňemali* (Žaškov, o. Dolný Kubín); *Já inací mléko nepijem, enem krafské* (Záhorská Ves, o. Malacky); *Keď_e žena po pôrode, začíná jěj pribívad mliéko* (Chocholná, o. Trenčín); *Dobra krava da na dzeň i petnadz litre mľeka* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

Zriedkavý a expresívny výraz pre túto vzácnu tekutinu v podobe *mliečivo* (*mličivo*) pochádza z obce Kendice (o. Prešov): *Ej, ta veru, tota krava ma mľičíva jag vodi!*

Druhý význam v nárečiach podobný spisovnému, t. j. „tekutina podobná mlieku“, dokumentuje veta z Riečnice (o. Kysucké Nové Mesto) *Jeleňički boli zemne hribi, take mlieko s teho viražalo* a frazeologizmus z obce Smižany (o. Spišská Nová Ves) *Zarno idze do mľeka*, čo značí, že sa zrno nalieva.

Významovú štruktúru slova *mlieko* dopĺňa v nárečiach jeho tretí význam, bohato využívaný pri pomenovaniach dvojslovných názvov rastlín, napr. *žabacie mliéko* (Vaďovce, o. Myjava), *vlčie mlieko* (Luboreč, o. Lučenec), *kaňe mľiko* (Torysa, o. Sabinov). Vo všetkých uvedených prípadoch ide o rastlinu s botanickým názvom *mlieč močiarny* (*Sonchus palustris*). Názvy *žabie mlieko* doložené z obce Selce (o. Krupina), *žabacé mléko* z Trakovic (o. Hlohovec), *hadíe mliéko* z Kubrice (o. Trenčín) a *suče mľiko* z Nižného Hrabovca (o. Vranov nad Topľou) označujú rastlinu s botanickým názvom *mliečnik močiarny* (*Euphorbia palustris*) a *ftácié mliéko* doložené z Moravského Lieskového (o. Nové Mesto nad Váhom), *hadzie mľeko* zo Žakaroviec (o. Gelnica) a *vlčuo mľieko* z Pukanca (o. Levice) sú pomenovania pre *lastovičník väčší* (*Chelidonium majus*).

Málokto z mladšej generácie už dnes vie, že výraz *mľazgra* označuje prvé mlieko po otelení kravy, mledzivo. Porovnaj napr.: *Mľazgra taka husta, ta z nej še kolače robia* (Kvačany, o. Prešov). Slovo *mledzivo* (v nárečiach aj *mľadzivo*, *mľazivo*, *mlezivo*, *mliezivo* a i.) označuje v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach výlučok mliečnych žliaz tesne pred otelením, príp. hneď po otelení kravy: *Ťelátko z mľezivom napájame* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Mľedzivo ňebuďemo vidájaťi* (Kalinovo, o. Lučenec); *Naša Jahoda má po ocel'e-ňi také mľezivo, že ňeprečeče aňi ces cedzelko* (Brvnište, o. Považská Bystrica). Pomenúva sa tak i jedlo pripravené z prvého mlieka po otelení kravy: *To sa uva-rilo a to bolo mlezivo, to bów takí slatki sir, ňije kislé mlieko* (Veľká Maňa, o. Vráble); *To ket sa dalo varit, zhustlo tak, že sa dalo krájať. Aj tomu zme hovorili že mlezivo a osolené sa to jello jako siér* (Šípkové, o. Piešťany).

V nárečiach sú dobre doložené i expresívne deminutívne a zveličené po-doby základného významu slova *mlieko*. Niektoré výpovede ukazujú, že nie-len kozie mlieko sa používalo na zlepšenie stravy ošípaných: *Podojili sa ofce, potom sa mľiečko preced'ilo do puťeri* (Hruštín, o. Námestovo); *Prascon sa moselo dávad mľečko zohriévat a trošku šrotu do toho* (Brestovany, o. Trnava); *Mal dakus svojeho mľička* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *Tá mala toho mľečiska!* (Málinec, o. Lučenec); *Mali zmo dakod'i toho mliašiska kelo, že zmo ho aj svinám dávali* (Revúčka, o. Revúca).

Nenávratne sú preč časy, keď ľudia netrepezlivo čakali na čerstvo nado-jené mlieko do *hrotka* alebo *šehtára*, ktoré sa priamo z týchto nádob ne-raz aj pilo. Dnes je takéto mlieko vzácnosťou. Na druhej strane však mô-žeme ochutnať napríklad trvanlivé alebo sójové mlieko. Čerstvo nadojené mlieko v mnohých lokalitách na území celého Slovenska nazývali *slatké*, *suatké* (Brodské, o. Skalica) či *slatkuo* (Lomná, o. Námestovo), menej už *frišké* (*friškuo*, *friškó*) či *frišné* (*frišnuo*, *frišne*) – tak napríklad v niekto-rých lokalitách na Záhorí, v okolí Myjavy, Piešťan, jednotlivo aj na stred-nom Slovensku. Na východnom Slovensku to bolo *švíže* (*švirže*) *mľiko*, ale aj *šveže* (Bretejovce, o. Prešov); v oravských a myjavských nárečiach bolo možné nájsť pomenovanie *teplé* (*tepué*, *tepluo*, *ceple*) *mlieko* a v niekto-rých obciach (napr. v Košťanoch nad Turcom, o. Martin, v Biňovciach, o. Trnava, v Rebríne, o. Michalovce) to bolo mlieko *čerstvé* (*čerstvuo*, *čerstvi*). Ojedinelé názvy pre čerstvé mlieko sú záhorské podoby *podojek* (Kuchyňa, o. Malacky) a *šumové mľéko* (Radošovce, o. Senica).

V Slovníku slovenských nářečí (ďalej SSN) môžeme významy súvisiace s mliekom nájsť aj v dvojslovných spojeniach pri hesle *kyslý (kiselí)*: *kisluo mlieko* (Krivá, o. Dolný Kubín), *kiselé mlieko* (Dolná Súča, o. Trenčín), čo je vlastne skvasené mlieko alebo mlieko po zmútení masla. Oravská *kislá smotana* (Párnica, o. Dolný Kubín), *kislá žentica* (Krivá, o. Dolný Kubín) alebo *kisluo siro* (Brezovica, o. Trstená) je vlastne smotana, žinčica alebo syr, ktoré státím získali (želanú) kyslú chuť.

Aj prídavné meno *kvasný* obsahuje významy súvisiace s mliekom, pričom uvádzané doklady oboch významov pochádzajú z Gemera a východného Slovenska. Prvý z nich značí „vzniknutý alebo spracovaný kvasením, kysnutím“: *Kvašňa ml'ako ňemam barz rada* (Štítnik, o. Rožňava); *Šmetanka môže bic slatka i kvašna* (Dlhá Lúka, o. Bardejov) a druhý význam označuje niečo ostrej, kyslej chuti, teda to, čo je prekysnuté, pokazené: *Kvašna ženčica je plana* (Chrast' nad Hornádom, o. Spišská Nová Ves).

Rozhodujúcou fázou premeny mlieka, ktorá je podstatným východiskom pre jeho ďalšie spracovanie, je kvasenie, kvasný proces, ktorý v mlieku nastáva za určitých okolností na druhý až tretí deň po jeho získaní (nadojení).

Vo všeobecnosti sa na označenie procesu kvasenia v spisovnej vrstve slovnej zásoby slovenčiny využívajú najviac slovesá *kvasiť (sa)* a *kysnúť*. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) uvádza pri prvom význame slova *kvasiť (sa)*, že proces kvasenia nastáva pri niektorých organických látkach, keď tie „pôsobením mikroorganizmov menia svoje vlastnosti“ (*kapusta kvasí, mušt v sude kvasí*). Kvasenia potravín sa týka i ďalší význam tohto slovesa (tentoraz len formy *kvasiť*) s výkladom „vystavovať pôsobeniu mikroorganizmov“ (*kvasiť uhorky, kvasiť kapustu*), t. j. nakladať, konzervovať ich. Ani v jednom z týchto prípadov sa neuvádza súvislosť s mliekom. Inak je to v prípade slovesa *kysnúť*, ktoré má dva významy, pričom prvý s výkladom „stávať sa kyslým“ vypovedá aj o mlieku (*mlieko kysne; jedlo v teple kysne*, t. j. kazi sa; *víno kysne* – octovatie) a druhý význam „pôsobením kvasníc stávať sa kyprým“ sa týka kysnutia cesta (*koláč, chlieb kysne*). V uvedenom prvom význame jestvuje pre mlieko i sloveso *kýšiť sa*.

Slovník súčasného slovenského jazyka (2. zv., 2011; ďalej SSSJ) v hesle *kysnúť* v prvom význame priamo vraví o „nadobúdaní kyslej chuti a hustnutí (mlieka, mliečnych výrobkov) cieľeným pôsobením fermentov a enzýmov“ (*mlieko kysne vo fľaši, smotana sa dáva kysnúť do tepla*). Vo vý-

znamovej štruktúre prídavného mena *kyslý* sa mlieka týka druhý význam s výkladom „ktorý cieleným pôsobením fermentov, enzýmov, rozličných mliečnych kultúr nadobudol kyslú chuť a zhustol“ (*kyslé mlieko*, *kyslá smotana*). S výrobkami z mlieka, ktoré vznikli procesom kysnutia za spoluúčasti vhodných mikroorganizmov, bezprostredne súvisí prídavné meno *kyslomliečny*, napr. nápoj (*kefírové*, *acidofilné mlieko*), jogurt a pod. SSSJ (1. zv., 2006) zaznamenáva i sloveso *brznúť* (s kvalifikátorom „zriedkavé“), t. j. „začať kysnúť, stávať sa kyslým, kýšiť sa, kysnúť (o mlieku)“.

V nárečiach je situácia pomerne pestrá a významy súvisiace s kvasením mlieka nájdeme v SSN pri spracovaných i spracúvaných heslách v rozličnom kvantitatívnom zastúpení vo viacerých prípadoch. V nasledujúcom texte uvádzame niektoré z nich na ilustráciu.

Pri prvom význame nedokonavej podoby *kysnúť* (*kýst*) „kvasiť sa, stávať sa kyslým“ (o mlieku, víne ap.) sa mlieko spomína vo výklade, no doklady sú len o kysnutí kapusty a hrozna (resp. vína).

Pri nedokonavom slovese *kýškať*, *kýškať sa* (kvasiť sa) a lexéme *kýškany* (sadnutý, kyslý) vypovedajú o kvasení (sadaní) mlieka doklady z Oravy a z východoslovenských nárečí: *Keďca mlieko začalo kiškať, už sa zvarilo* (Hruštín, o. Námestovo); *Mleko ňemož prevaric, bo še už kiška* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *Na večeru zme maľi grule s kiškaním mľekom* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

Aj jeden z dvoch významov nedokonavého slovesa *brzgnúť* značí „začínať kysnúť, kysliet“ (o mlieku): *brzgnúc* (Veľké Rovné, o. Bytča). Totožný význam má lexéma *brzlieť*, napr.: *Slatke mľeko už na druhi dzeň berzľeje* (Spišský Štvrtok, o. Levoča), a prídavné meno *brzlý*: *Paholog dostávau d'eň čo d'eň na ráno len brzluo mlieko* (Prochot, o. Nová Baňa); *Berzle mľeko še ňepije, aľe še neha, žebi bulo kvašne* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

Viac exemplifikácii na premenu mlieka nájdeme v SSN pri dokonavých podobách sloves a pri prídavných menách pochádzajúcich z ich základu. Napríklad heslá *skysnúť* (*sa*), *skyslý* obsahujú doklady o mlieku, ktoré naznačujú, že mlieko sa pokazilo, t. j. skyslo: *Mliako už skisnúlo* (Šivetice, o. Revúca); *skisúe mľeko* (Brodské, o. Skalica), príp. vyjadrujú zámer dať mlieko skýšiť: *Daj mľiko skisnuc!* (Stanča, o. Trebišov).

Pri slovese *skvasiť* (*sa*) nájdeme význam „pôsobením kvasného procesu nadobudnúť inú kvalitu, vykysnúť“: *Dala mľeko skvašic* (Gelnica); *Mľiko še skvašilo* (Veľký Šariš, o. Prešov).

Slovesá *skysliť* (sa), *skyseliť* (sa), *skysliet* (sa) dokumentujú v dokladoch (okrem pokazeného vína) poväčšine spustenie procesu kvasenia mlieka a jeho neželaný stav: *Ťiež ňemohou ňehad' glho zbierať mlieko, to sa potom skisliť* (Ležiachov, o. Martin); *Čo s tím mliekom, čo sa skiselilo?* (Chocholná, o. Trenčín).

Významy slov *skýšiť* (sa), *skýštit* (sa), *skýškat* (sa), príp. *skýškaný*, *skýštený* bezprostredne súvisia s úmyslom nechať mlieko sadnúť, skvasiť: *Já sebe kúpim mlieka, keď mi ide o tvaroch, a dám si skíšidz* (Dlhé Pole, o. Bytča); *Nože sa kukni, či je už f tom kameňíku [mlieko] skiškanuo* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Jak še m'eko skiška, položime ho na slabi ohňik, poohrevame a tag ho zľejeme a mame tvaroh* (Kokšov-Bakša, o. Košice); *Mlieko sa skiščelo, buďe na tvaroh* (Zborov nad Bystricou, o. Kysucké Nové Mesto); *skiščene mlieko* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto) atď. Pri slovese *skýškat* (sa) nájdeme i významový odtienok „skysnúť, pokaziť sa, skvasiť sa“: *Mlieko sa mi skiškalo* (Staré Hory, o. Banská Bystrica); *Podojene m'eko še na druhi dzeň skiška* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

K. Palkovič vo výsledkoch svojho výskumu (1969) uvádza, že spojenia typu *mlieko dať* (*nechať*) *skišiť* (*skišic*, *skištit*) z Považia, Kysúc, Liptova a hornej Nitry pomenúvajú prípad, keď sa mlieko zámerne odloží, aby sa skvasilo. V oravských, spišských a šarišských nárečiach sa v tomto prípade viac stretne so spojením *dať* (mlieko) *skiškat* (*dac skiš kac*), v Tekove *dať skisliet*, v okolí Malaciek, Trnavy, na Považí, pri Zvolene a v Zemplíne a Šariši sa mlieko dá (nechá) *skisnúť*, pri Trebišove dokonca aj *dac še mu skisnuc*. Prípady typu *dať* (*nechať*) *sadnúť* (*sednúť*, *sannúť* a pod.) sú doložené zo Záhoria, z Myjavy, Považia, Gemera, Hontu a Novohradu. Skôr ojedinelé *stl'agač* mlieko môžeme nájsť v Rimavskej Sobote, *dať skiselit*, *dad na kišu* pri Myjave, *dať na skvasenia* v Revúcej a *dac skvašic* v Gelnici.

Významové nuansy nárečových výrazov kvasného procesu mlieka dobre vidieť v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968), v ktorom sa rozlišujú významy slovies 1. *kýšiť* (dokonavé *skýšiť*, *ukýšiť*) *mlieko*, t. j. „nechať ho skvasiť“; 2. *kysnúť* – *mlieko kysne*, teda „stáva sa kyslým, kvasí sa“; 3. *kýšiť sa* (dokonavé *skýšiť sa*) – *mlieko sa kýši*, to znamená „kysne, stáva sa kyslým“; 4. *sadnúť sa* (nedokonavé *sadať sa*) – *mlieko sa sadlo* vo význame „zraziť sa, stuhnúť“ a konečne 5. *brznúť* (dokonavé *zbrznúť*, *nabrznúť*) vo význame „začať kysnúť“. Podľa tohto slovníka výrazy *nabrznutý*, *nabrzlý*

súvisia jednoznačne s mliekom a lexémy *nakyslý* či *kyselkavý* sa môžu týkať aj iných látok ako mlieka.

Zhrnujúco možno konštatovať, že ak je mlieko trocha nakysnuté a prechádza do štádia kvasenia, pomenúva sa v nárečiach poväčšine adjektívom *nabrznuté* a názvami odvodenými od slovesa *kysnúť*, keď však už prejde do štádia kvasenia a napokon skvasí (v nárečiach tiež *sadne*), tak je z neho *sadnuté*, *kyslé* mlieko alebo *kýška*.

Situáciu vo výskyte oboch prípadov dobre mapuje Atlas slovenského jazyka IV (1984; mapa č. 51, otázky 812 a 813):

1. Pre trocha nakysnuté mlieko (ktoré už nie je vhodné na prevárание) sú v juhozápadoslovenskej nárečovej oblasti Slovenska rozšírené lexémy odvodené od koreňa *kis-*, resp. od slovesa *kisnúť* (rozšírenie tohto pomenovania a variovanie predpôň dokumentujeme dokladmi a niekoľkými príkladmi lokalít): mlieko môže byť *kislé* (Igram, o. Modra), *kisué* (Turá Lúka, o. Myjava), *kiselé* (Ivanka pri Dunaji, o. Bratislava), *kiseué* (Plavecký Mikuláš, o. Malacky); *skislé* (Dubovany, o. Piešťany), *skisnuté* (Suchá nad Parnou, o. Trnava), *skiselené* (Častá, o. Modra), *skislenuo* (Neverice, o. Zlaté Moravce), *skislené* (Vrtižer, o. Považská Bystrica); *kiseukavé* (Radošovce, o. Skalica), *kiselkavé* (Brestovany, o. Trnava), *kislasté* (Veľké Janíkovce, o. Nitra); *nakislé* (Hrnčiarovce, o. Trnava), *nakisué* (Zohor, o. Bratislava), *nakiselé* (Trakovice, o. Hlohovec), *nakiselnato* (Tvrdomestice, o. Topoľčany), *nakisnuté* (Jur pri Bratislave, o. Bratislava), *nakiselené* (Potvorice, o. Nové Mesto nad Váhom) a pod.

Na zostávajúcom území dominujú názvy s koreňom *brz-* (množstvo predponových variantov dokumentujeme opäť iba výberom dokladov): mlieko je *brzľuo* (Priekopa, o. Martin), *brzglé* (Dolná Mariková, o. Považská Bystrica); *nabrznutuo* (Krivá, o. Dolný Kubín), *nabrzlé* (Hybe, o. Liptovský Mikuláš), *nabrľzuo* (Liptovské Kľačany, o. Liptovský Mikuláš), *nábrzľuo* (Tajov, o. Banská Bystrica), *nabrizgnutuo* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), *nabřízlie* (Betliar, o. Rožňava), *nabrzglé* (Lietava, o. Žilina), *nabrzgnuté* (Košecké Rovné, o. Považská Bystrica), *naberzle* (Spišské Tomášovce, o. Spišská Nová Ves), *nabrezle* (Rankovce, o. Košice), *nabrezgle* (Hertník, o. Bardejov); *zbrznutuo* (Tvrdošín, o. Trstená), *zbrzľuo* (Detvianska Huta, o. Zvolen), *zbrzglé* (Kolárovice, o. Bytča), *zbrzgnuté* (Fačkov, o. Žilina), *zbrznute* (Vernár, o. Poprad); *podbrizgnutva* (Kameňany, o. Revúca) a i. Výrazy s týmto základom sa na západoslo-

venskom nárečovom území vyskytujú miestami iba na Záhorí *nabrzué* (Šaštín, o. Senica), *nabrzgnuté* (Kuchyňa, o. Malacky), inak len jednotlivo.

Na východnom Slovensku možno v uvádzanom význame nájsť aj lexémy pochádzajúce od slovesa *kvasiť*, napr. mlieko je *kvašne* (Hrabkov, o. Prešov), *kvaskovite* (Rudník, o. Moldava nad Bodvou), *skvašnete* (Marhaň, o. Giraltovce), *pokvaskovite* (Jaklovce, o. Gelnica) a pod.

Nakyslé mlieko v oblasti Myjavy nazývajú *mladá kiška*, pri Košiciach sa vraví, že je *retke* a v Novohrade je takéto mlieko *brtkuo* alebo *trpkuo*. Jednotlivo boli doložené výrazy na mlieko *strpčené* (Dolná Tižina, o. Žilina), *zrazené* (Prečín, o. Považská Bystrica), *zläpkanuo* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota) a i.

2. Doklady na urové mlieko kvasené s baktériami pochádzajú z obcí celého územia Slovenska (doklady i lokalizáciu uvádzame výberovo); takéto mlieko je *kisluo* (Tajov, o. Banská Bystrica), *kislé* (Bučany, o. Trnava), *kiselé* (Dubovany, o. Piešťany), *kiseué* (Koválov, o. Senica), *kysnuté* (Orvište, o. Piešťany); *kiškane* (Babie, o. Giraltovce), *kiškanuo* (Važec, o. Liptovský Mikuláš); *skišenuo* (Párnica, o. Dolný Kubín), *skišene* (Richnava, o. Gelnica), *skiškano* (Nižná Šuňava, o. Poprad), *skiškane* (Bystré, o. Prešov) a i.

Rozšírené sú pomenovania *kiša* (Brezová pod Bradlom, o. Myjava, Terchová, o. Žilina), *kišä* (Kňažia, o. Dolný Kubín); *kiška* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom), *kiška* (Rajec, o. Žilina); *samokiša* (Zemianske Lieskové, o. Trenčín), *samokišä* (Krivá, o. Dolný Kubín), *samokiša* (Záblatie, o. Trenčín) i *samokiška* (Sklabiňa, o. Martin, Čičmany, o. Žilina).

Zo súvislej časti juhozápadoslovenských nárečí pochádzajú znenia odvodené od slovesa *sadnúť* (*sadlé mlieko*). Skvasené mlieko v tejto oblasti môže byť *sadnuté* (Jaslovské Bohunice, o. Trnava), *sedlé* (Častá, o. Modra, Bíňovce, o. Trnava), *sallé* (Šintava, o. Galanta, Trakovice, o. Hlohovec), *sellé* (Kostolná, o. Myjava), *sedué* (Hlboké, o. Senica) a i.

Podoby od tohto základu nájdeme aj v niektorých lokalitách na strednom a východnom Slovensku: *sadnutuo* (Muránska Zdychava, o. Revúca), *sednutuo* (Lomná, o. Námestovo), *senutuo* (Zombor, o. Modrý Kameň), *sadnúto* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), *sednute* (Rankovce, o. Košice) a pod.

Predovšetkým v časti východoslovenských nárečí sa používajú výrazy od slovesa *kvasiť*, t. j. mlieko je *kvašne* (Malcov, o. Bardejov), *kvašne* (Rudňany, o. Spišská Nová Ves), *kvasno* (Batizovce, o. Poprad). V Gemeri môže byť

takéto mlieko *klegania* (Chyžné, o. Revúca) a *stlegania* (Kameňany, o. Revúca). Výrazy *zošeptáno* z Lučenca, *zmarčené* z Kysúc a *krájanuo* z Kru-piny sú skôr ojedinelé a individuálne.

Na malom území juhozápadoslovenských nárečí je známy názov *serďik* (Imeľ, o. Hurbanovo), *serdik* (Ivanka pri Dunaji, o. Bratislava, Abrahám, o. Galanta), menej názov *serdék* (Hody, o. Galanta), ktorý pochádza z maďarského *szerdék* (kyslé mlieko).

Časté zužitkovanie a spracúvanie vzácnej bielej tekutiny našlo odraz aj v oblasti používania ustálených slovných spojení a frazeológie. Spojením *mútenuo mlieko* pomenúvajú v Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca) cmar. Ak krava prestane dojiť, povie sa, že *stracila mléko* (v okolí Trnavy a Myjavy), a ak *mlíko dava* (Sobrance), znamená, že dobre dojí. V Modranke pri Trnave, ale i na iných miestach sa zvyklo *chodzívať z mlékom*, čo značilo, že čerstvé mlieko sa roznášalo do domácností.

Frazeologické spojenia *šarkanie mlieko* (Zemianske Podhradie, o. Trenčín), *čertovo mlieko* (Heľpa, o. Brezno) neznamenajú nič iné ako pálenku a o sladkom kréme z mlieka a vajec s označením *fľače mlíko* (Torysa, o. Sabinov), *fľašcva mliako* (Sása, o. Revúca) v našom príspevku už bola reč. V prirovnaní *bieli jag mléko* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves) upozorňujeme na výrazné biele sfarbenie niečoho (niekoho) a o peknom, zdravom dievčati môžeme lichotivo poznamenať, že je to *d'iouka krú a mlieko* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota). O veľmi mladom, neskúsenom človeku zasa hovoríme, že *išče ma macerinske mlíko na bradze* (Brezina, o. Trebišov). Menej známe sú frazémy so značnou dávkou obraznosti, napr. *Tí su na jedněm mléku pozbíraní* (Stráže nad Myjavou, o. Senica) – sú rovnakí; *Aňi mlíka, aňi bika* (Humenné) – ničoho niet; *Fšá pestvo, chiba h mliaku voda* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca) – všade je šibalstvo; *Ťeba ňeh mléko ňeštípe, ňech tí ňeňi pilno* (Svätoplukovo, o. Nitra) – neponáhľaj sa so ženbou.

Zaujímavé sú aj niektoré frazeologické jednotky na tému mlieko, ktoré zozbieral A. P. Záturecký v knihe prísloví, porekadiel a úsloví (1975), napr. výrok zvedenej dievčiny znie: *Keď si si zobral smotanú, vezmi si i mlieko*. Z Modry pochádza (čiastočne pospisovnené) tvrdenie: *Žene never, kým sadlé mléko prehryzne...*, ktoré vedľa ženy pohotovo doplniť ... a mužovi, kým slámku neprekročí. Životnou pravdou a skúsenosťou rezonujú výpovede: *Zato dávajú krave sena, aby dala mlieka a Čím tenšia vlna, tým hustejšie*

mlieko. Isté spojitosti s márnотratnou ženou môžeme nájsť vo výroku *Čo po takej krave, hoc aj hrot mlieka dáva, keď kope a rozleje*. Úslovie *Mlieko krave* *pojavilo* vypovedá o tom, že jej pribudlo mlieka. Tí, ktorí majú po konzumácii mlieka črevné problémy, tvrdia, že *od mlieka brucho narieka*. Popudlivosť, hnevivosť či mrzutosť môžu signalizovať výpovede *Taký je ako nezrazené maslo*; *Taký je ako sklávané mlieko*. Na mnohovravnosť a kriklúnstvo upozorňuje veta *Ktorá krava najviac bučí, najmenej mlieka dáva*, a ak je niečo nadmieru dobré, môžeme povedať, že je to *dobré ako materinské mlieko*. V prípade, že o niekom počujeme výrok *Všetko má doma okrem vtáčieho mlieka alebo Nechybuje mu nič, iba lastovičie mlieko*, vedzme, že dotýčny má všetko a nič mu nechýba.

Najzaujímavejšie nárečové pomenovania z nepreberného množstva výrobkov, ktorých základ tvorí mlieko, ale aj ďalšie výrazy súvisiace so vzácnou bielou tekutinou nesporne obohacujú pomyselnú studnicu našej reči, preto sa im budeme venovať v niektorom z ďalších príspevkov tejto rubriky.

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Lexika. Časť prvá – mapy. Časť druhá – úvod, komentáre, dotazníky, indexy. Bratislava: Veda 1984.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., opravené a doplnené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 986 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.

PALKOVIČ, Konštantín: Nárečová terminológia súvisiaca s dojením a spracovaním mlieka. In: Jazykovedné štúdie. X. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969, s. 162 – 175.

Slovník slovenského jazyka. 1 – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník slovenských nárečí. I (A – K). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 938 s.

Slovník slovenských nárečí. II (L – P-povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 1. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 2. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Tatran 1975. 760 s.

ROZLIČNOSTI

Nové slovo konzervant

V jazykovej praxi sa v súčasnosti stretáme so slovom *konzervant* napr. v takýchto výpovediach: *Konzervant E 250 nájdete takmer v každom mäsovom výrobku... – Zo všetkých konzervantov môžeme s pokojným svedomím za neškodnú označiť asi len kyselinu sorbovú, E 200. – Ako konzervant je tiež povolený oxid siričitý a jeho soli. – Už tisícky rokov ľudia využívajú soľ ako konzervant potravín, najmä mäsa. – Jahody môžeme troška popučiť pučidlom na zemiaky, pridáme kyselinu citrónovú, ktorá zároveň slúži ako konzervant... – Mnohí distribútori krmív vedia, že konzervanty sú nežiaduce, a preto ich neuvádzajú na etikete.* (Citované doklady sme vybrali z internetových stránok.) V tejto súvislosti sme dostali otázku, či slovo *konzervant*, ktoré sa okrem iného používa na označenie chemických látok pridávaných do potravín, je spisovné, keďže sa neuvádza v Pravidlách slovenského pravopisu (3. vyd. z roku 2000) ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vyd. z roku 2003), a či ho treba nahradiť nejakým iným ekvivalentom.

Slovo *konzervant* nezachytávajú nielen citované základné kodifikačné príručky, ale ani najnovší Slovník súčasného slovenského jazyka (2. zv., písmená H – L, z roku 2011) či Veľký slovník cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (5. vyd. z roku 2008; v ňom je však slovo *konzervancium* ako potravinársky termín s významom „prostriedok na konzerváciu“, resp. Slovník cudzích slov (akademický) (2. vyd. z roku 2005). To však neznačí, že to nie je spisovné slovo. Ide o relatívne nové slovo, preto ho lexikografické príručky zatiaľ nezachytávajú. Podstatné meno *konzervant* je motivované slovesným základom a utvorené príponou *-ant*, ktorá má pôvod v latinčine a ktorou sa tvoria jednak pomenovania osôb, napr. *ašpirovať* – *ašpirant*, *evakovať* – *evakuant*, *gratulovať* – *gratulant*, *konzultovať* – *konzultant*, *okupovať* – *okupant*, *protežovať* – *protežant*, *rebelovať* – *rebelant*, ale aj názvy vecí, napr. *determinovať* – *determinant*,

mutovať – *mutant*, *oxidovať* – *oxidant*, *variovať* – *variant*, a rovnako aj *konzervovať* – *konzervant*.

Na záver možno ešte dodať, že slovom *konzervant*, ktoré je jednoslovným náprotivkom dvojslovného pomenovania *konzervačná látka*, neoznačujú sa iba látky pridávané do potravín na zabránenie neželaných chemických premien alebo rozkladu mikrobiálnym pôsobením, ale aj napríklad do liečiv, do farieb, do biologických vzoriek a pod.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

K osemdesiatinám profesora Jána Doruľa

Profesor PhDr. Ján Doruľa, DrSc., sa narodil 31. augusta 1933 v horošarišskej obci Ortuťová v Bardejovskom okrese. Gymnázium absolvoval v Bardejove, filologické vzdelanie v odbore slovakistika – rusistika získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po ukončení vysokoškolských štúdií v roku 1957 pôsobil dva roky ako asistent a odborný asistent slovenského jazyka na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Od 1. septembra 1959 do 31. mája 1995 pracoval v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave, kde v rokoch 1961 – 1964 absolvoval internú vedeckú aspirantúru, prešiel všetkými stupňami odborného rastu (vedecký pracovník, samostatný vedecký pracovník, vedúci vedecký pracovník) a napokon v rokoch 1991 – 1995 vykonával funkciu riaditeľa ústavu. Okrem toho externe prednášal dejiny slovenského jazyka a staroslovenčinu na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove (1964 – 1969) a vývin slovenského jazyka na Trnavskej univerzite v Trnave (1994 – 1999). Akademický titul PhDr. získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1967), na docenta v odbore slovenský jazyk sa habilitoval na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici (1993), po obhajobe dizertačnej práce na bratislavskej filozofickej fakulte dosiahol vedeckú hodnosť DrSc. (1993) a na profesora v odbore slovenský jazyk bol inaugurovaný na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove (1995).

V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV Ján Doruľa zo začiatku pracoval v archívnom výskume pri zhromažďovaní materiálnej bázy a koncipovaní *Historického slovníka slovenského jazyka*. Na základe získaných prameňných dokladov postupne uverejňoval viaceré podnetné štúdie z dejín slovenského jazyka, zo slovenskej historickej lexikológie, ako aj o vzťahu slovenčiny a iných slovanských i neslovanských jazykov z vývinového hľadiska. Vyústením tejto bádateľskej činnosti jubilanta bola monografia *Slováci v de-*

jinách jazykových vzťahov (1977), v ktorej sa sústredil na charakteristiku jazykovej situácie na Slovensku v 15. – 18. storočí a takisto na kontakty slovenčiny s latinčinou, češtinou, poľštinou, ukrajinčinou, maďarčinou a nemčinou v predpisovnom období. Začiatkom osemdesiatych rokov minulého storočia sa autorsky zúčastnil na príprave Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1. vyd. 1987) a do súčasných Pravidiel slovenského pravopisu (1. vyd. 1991) prispel kapitolou *Písanie historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín*.

Pre pracovnú metódu Jána Doruľa je typický široký interdisciplinárny záber výskumov, preto sa onedlho dostáva do úzkeho kontaktu nielen s historickou, ale aj s národopisnou a literárnou vedou. Je spoluautorom druhého zväzku *Dejín Slovenska* (1987), publikuje štúdie o jazyku ústnej ľudovej slovesnosti, napríklad *Význam Slovenských povestí pre výskum slovenskej lexiky*, 1982; *O jazykovom a kultúrnom bohatstve Dobšinského Povestí*, 1986; *O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského*, 1987; *Z úvah nad jazykom ľudových rozprávok*, 1990; *Ešte o jazyku Dobšinského rozprávky Ženský vtíp*, 1990; *Jazyk rozprávok Augusta Horislava Škultétyho*, 1994 a i. Naďalej venuje pozornosť staršiemu slovenskému písomníctvu, otázkam vývinu spisovného jazyka a jeho fungovaniu vo verejnom styku.

V súvislosti s blížiacim sa zjazdom slavistov v Bratislave bol Ján Doruľa v roku 1988 poverený organizovaním jazykovedných slavistických výskumov na Slovensku. K tejto úlohe, ktorá mala zásadný vplyv na jeho ďalšie pôsobenie nielen na poli slovenskej jazykovedy, ale aj v širšom vedeckom i celospoločenskom kontexte, pristúpil s plnou vážnosťou a zodpovednosťou. Už v roku 1989 vypracoval a v časopise *Slavica Slovaca* publikoval *Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku*, v ktorom prezentoval svoju predstavu o možnostiach, potrebách a perspektívach slovenskej slavistiky a takisto návrh na ich postupnú realizáciu v rozsiahlejších vedeckovýskumných reláciách. Z tejto koncepcie vychádzala aj jeho vízia o nevyhnutnosti zriadiť špecializované slavistické pracovisko v rámci Slovenskej akadémie vied. Profesor Ján Doruľa sa v roku 1990 stal predsedom Slovenského komitétu slavistov. Z tejto funkcie, ktorú vykonával počas rokov 1990 – 2006, mu vyplynula úloha koordinovať a riadiť prípravu a priebeh 11. medzinárodného zjazdu slavistov v roku 1993, pričom v zložitom spoločensko-politickom období presadil, aby sa všetky zjazdové rokovania

uskutočnili v hlavnom meste Slovensku. Treba konštatovať, že bratislavský zjazd mal mimoriadne úspešný priebeh aj vďaka dynamickej cieľavedomosti a manažérskym danostiam jubilanta, najmä jeho premysleným systémovým krokom v prípravnej fáze a schopnosti stmeliť pracovné tímy. Popri mnohorakých povinnostiach ešte v predvečer zjazdu vydal syntetické dielo *Tri kapitoly zo života slov* (1993), v ktorom z viacerých zorných uhlov sleduje predpisovné obdobie vo vývine slovenskej lexiky.

V pozjazdovej atmosfére sa ako opodstatnená ukázala aj jubilantova myšlienka o potrebe vybudovať na Slovensku koordinačné centrum slavistického výskumu v podobe samostatného akademického pracoviska. Jeho predstavy sa naplnili 1. júna 1995, keď ešte na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra vznikol Slavistický kabinet SAV, ktorý od 1. januára 2005 nesie názov Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Ján Doruľa bol jeho riaditeľom od 1. júna 1995 do 30. júna 2006. Výskumné centrum, o ktorého inštitucionalizáciu a včlenenie medzi vedecké ustanovizne Slovenskej akadémie vied sa zaslúžil, začalo sa personálne aj materiálne budovať a postupne začalo realizovať nielen jazykovedné, ale aj historické, umenovedné, národopisné a kulturológické výskumy. Ide najmä o vedeckovýskumné projekty z oblasti slovenského kultúrohistorického a religiózneho priestoru v interakciách národných a európskych hodnôt, o interdisciplinárny a konfrontačný výskum jazyka, ľudovej slovesnosti, materiálnej kultúry a dejín osídlenia v oblasti slovensko-poľských, slovensko-rusínsko-ukrajinských, slovensko-južnoslovanských a slovensko-nemeckých kontaktov. Pod vedením Jána Doruľu pracovisko splnilo plánované ciele šiestich grantových projektov podporovaných grantovou agentúrou VEGA, pripravilo viaceré domáce i medzinárodné vedecké konferencie a všestranne zabezpečilo účasť slovenských slavistov a prezentáciu slovenskej vedy na 12. medzinárodnom zjazde slavistov v roku 1998 v Krakove a na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v roku 2003 v Ľubľane.

Na pôde Slavistického ústavu J. Stanislava SAV sa Ján Doruľa naďalej venuje jazykovo-historickým súvislostiam vývinu slovenčiny, skúma dielo významných slovenských vzdelancov a jazyk ústnej ľudovej slovesnosti, všima si otázky jazykovej kultúry, vyjadruje sa k fungovaniu slovenčiny vo verejnom styku atď. Veľkú pozornosť venoval organizovaniu vedeckých podujatí a editorstvu konferenčných zborníkov z nich, napríklad

O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov, 1997; *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo-európskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masnika)*, 1998; *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť*, 2000; *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*, 2002; *Reč kázni Jána Kollára v kontexte slovenského jazykovo-kultúrneho vývinu*, 2008; *Pohľady do problematiky slovensko-maďarských vzťahov*, 2009. V roku 2011 vydal publikáciu *O krajine a vlasti starých Slovákov* (2. vydanie 2012), v ktorej podrobuje kritickej analýze dobové i súčasné publicistické a politické interpretácie slovenských dejín, jazyka a kultúry. Monografia *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (2012) je zasa lingvistickou analýzou slovenských ľudových rozprávok a ich modernizácií na pozadí dobových reálií a slovensko-slovanských súvislostí. Okrem toho sa ako člen redakčnej rady podieľa na tvorbe časopisu *Slavica Slovaca*, v rokoch 2003 – 2012 ako jeho hlavný redaktor. Za mimoriadny počin a osobný prínos jubilanta k poznaniu historického vývinu slovenského jazyka treba pokladať faksimilné vydanie prvého slovenského rukopisného prekladu *Kamaldulskej Biblie* z rokov 1756 – 1757, ktorá vyšla v renomovanej edícii *Biblia Slavica* v Nemecku a je dokladom o kultúrnej a kultivovanej podobe slovenčiny v predkodifikačnom období.

Profesor Ján Doruľa počas pôsobenia vo vysokoškolskom prostredí viedol mnohých diplomantov. Bol členom vedeckej rady aj senátu Trnavskej univerzity, členom vedeckej rady aj senátu Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity a členom vedeckej rady Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Je školiteľom doktorandov, vykonáva funkciu predsedu obhajobnej komisie na získanie hodnosti DrSc. v odbore Slavistika – slovanské jazyky a je členom spoločnej odborovej komisie v tomto odbore. Dve funkčné obdobia pracoval v grantovej komisii VEGA ako podpredseda a predseda komisie aj ako člen jej predsedníctva. V rokoch 1995 – 2004 vykonával funkciu predsedu Jazykového odboru Matice slovenskej, v roku 2001 sa stal členom výboru a členom vedeckej rady Matice slovenskej. Je nositeľom Zlatej plakety L. Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách (1993), Veľkej medaily sv. Gorazda – najvyššieho rezortného vyznamenania Ministerstva školstva SR (1998), Ceny Štefana Moyzeša za prínosy k slovenskému národnému životu udeľovanej Nadáciou Matice slovenskej

(2003), Pamätnej medaily sv. Cyrila a Metoda za prínos do slovenskej vedy a kultúry (2003), Medaily SAV za podporu vedy (2004), Zlatej medaily SAV (2008), Zlatej medaily Matice slovenskej (2008) a Ceny SAV za popularizáciu vedy (2010). V roku 2007 bol zvolený za čestného člena Medzinárodného komitétu slavistov a čestného predsedu Slovenského komitétu slavistov.

Pre vyše päťdesiatročné pôsobenie Jána Doruľu v oblasti slovákisticky i slavisticky zameraných výskumov, neskôr v početných odborných orgánoch a organizáciách je príznačný čínorodý prístup k plneniu pracovných úloh. Za veľkú výzvu pokladal predovšetkým aktivity smerujúce k odhaľovaniu bielych miest vo výskume staršej slovenskej lexiky, ku kultivovaniu jazykovej normy slovenčiny – a v neposlednom rade k prezentácii slovenskej slavistiky doma i v zahraničí. Do ďalších rokov života preto jubilantovi želáme, aby s rovnakým zánietením a energiou ako dosiaľ uskutočňoval svoje bádateľské plány na poli slovákistiky i slavistiky a tešil sa dobrému zdraviu v kruhu najbližších.

Mária Dobríková

Okrúhle jubileum Márie Šímkovej

Slávnemu ruskému klasikovi L. N. Tolstému sa pripisuje sentencia: „Musíme žiť tak, akoby sme mali iba hodinu času na vybavenie toho najdôležitejšieho. A zároveň tak, akoby to, čo robíme, malo pokračovať i vo večnosti.“ V týchto vetách sa ukrýva veľká múdrosť a pripomína nám, že človek potrebuje plniť malé každodenné úlohy, ale zároveň pre vlastné uspokojenie a naplnenie potrebuje veci vnímať v širšom časovom horizonte a hľadiť aj do vzdialenejšej budúcnosti. Táto cesta dlhodobých cieľov a ich uskutočňovania nie je ľahká, ale môže prinášať trvalé úspechy a priťahovať aj ďalších ľudí s podobnými cieľmi k napĺňaniu spoločného veľkého a perspektívneho diela. Významným a pre slovenskú lingvistiku nezastupiteľným krokom bolo založenie a rozvíjanie moderného pracoviska, ktoré sa zameriava na budovanie korpusov a počítačovú lingvistiku. O zrod

oddelenia Slovenského národného korpusu a jeho úspechy sa zaslúžila predovšetkým PhDr. Mária Šimková, vedúca tohto oddelenia a dlhoročná pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorá tento rok oslávila svoje významné okrúhle jubileum.

Pripomeňme si niektoré dôležité fakty z osobného a pracovného života jubilantky. Mária Šimková sa narodila 17. 4. 1963 vo Vranove nad Topľou. Vyštudovala slovenský jazyk a literatúru s históriou na Filozofickej fakulte v Prešove, ktorá bola svojho času súčasťou Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Takmer bezprostredne po dokončení štúdia začala pracovať v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, kde pracuje ako odborná pracovníčka až do súčasnosti. Od začiatku svojej tvorivej a publikačnej činnosti sa zameriava na súčasný slovenský jazyk, jeho gramatickú a pragmatickú stránku. Medzi kľúčové témy, ktorým sa prehĺbene venuje, je problematika tzv. malých slovných druhov, a to aj z hľadiska ich slovníkového spracovania. Jej pozornosť sa vo výraznej miere sústreďuje aj na oblasť korpusovej a počítačnej lingvistiky a frekvenčných analýz súčasnej slovenčiny.

Záujem Márie Šimkovej o progresívny prúd modernej korpusovej lingvistiky sa rozvinul do hmatateľnej podoby: v r. 2002 založila v rámci JÚĽŠ SAV nové oddelenie *Slovenského národného korpusu* (skr. SNK), ktoré vedie až do súčasnosti. Ide o jedinečné pracovisko svojho druhu na Slovensku, v rámci ktorého sa úspešne riešilo a rieši viacero grantových úloh a ktoré spolupracuje s mnohými prestížnymi európskymi pracoviskami. V rámci hlavného grantového zamerania oddelenia SNK sa vybudoval korpus písaných textov, rozsah jeho najnovšej verzie *omnia-2.0* v súčasnosti presahuje 2 miliardy tokenov (textových jednotiek). Korpus textov slovenčiny sa stal hneď od svojho vzniku nenahraditeľným referenčným zdrojom pre tvorcov Slovníka súčasného slovenského jazyka, ako aj pre ďalšie lexikografické diela a lingvistické výskumy. Okrem korpusu slovenčiny sa na tomto pracovisku pod vedením Márie Šimkovej vybudovali viaceré paralelné korpusy a korpus hovorenej reči, oddelenie takisto výraznou mierou prispelo k zdigitalizovaniu a sprístupneniu mnohých relevantných lingvistických monografií a periodík, ako aj diel slovníkového charakteru. Vedúca oddelenia Mária Šimková bola a je zodpovednou riešiteľkou kľúčového grantu oddelenia SNK *Budovanie Slovenského národného korpusu a elektronizácia jazykovedného výskumu na Slovensku* (v súčasnosti sa naplňa 3. etapa tohto vedecko-výskumného projektu). Spolupracovala

na grante VEGA *Morfosyntaktická analýza Slovenského národného korpusu*, ktorý sa riešil v spolupráci s profesorkou Miloslavou Sokolovou a ďalšími lingvistami z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Na základe bilaterálnej dohody medzi Ministerstvom školstva SR a Ministerstvom školstva, mládeže a telovýchovy ČR sa úspešne dokončil projekt *Využitie spoločných vlastností češtiny a slovenčiny na budovanie anotovaných národných jazykových korpusov* v spolupráci s Ústavom formálnej a aplikovanej lingvistiky Matematicko-fyzikálnej fakulty UK v Prahe, pričom zodpovednou riešiteľkou za slovenskú stranu bola Mária Šimková. V súčasnosti je okrem iného zodpovednou riešiteľkou projektu *Konfrontační popis současného slovenského a českého lexika (systémové vztahy a komunikační koexistence)*, ktorý prebieha v spolupráci s docentkou Mírou Nábělkovou z Ústavu pro jazyk český AV ČR. Oddelenie SNK sa zapojilo aj do medzinárodných projektov MONDILEX, CESAR, NETWORKS a mnohých ďalších. Mária Šimková s členmi svojho oddelenia prevzala od r. 2005 organizovanie medzinárodnej konferencie SLOVKO, ktorá sa zameriava na počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusovú lingvistiku a e-learning, tento rok sa bude konať už jej 7. ročník. Kolektív pracovníkov SNK pod jej vedením získal v r. 2005 Cenu SAV za budovanie infraštruktúry pre vedu.

Naša jubilantka sa okrem bohatej publikačnej činnosti (vyše 70 článkov publikovaných na Slovensku aj v zahraničí) môže prezentovať aj rozsiahlou editorskou činnosťou, na vydanie pripravila 12 zborníkov a knižných publikácií z konferencií, ktoré organizovala alebo na ktorých organizácii sa aktívne podieľala. Je tiež členkou pravopisnej a kodifikačnej komisie JÚLŠ SAV a redakčnej rady časopisu Kultúra slova.

Mária Šimková pedagogicky pôsobila na viacerých vysokých školách, a to na Pedagogickej fakulte v Prešove UPJŠ v Košiciach, na Pedagogickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne a aktuálne vyučuje na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Našej jubilantke PhDr. Márii Šimkovej želáme aj v mene kolegov pevné zdravie, veľa úspechov, entuziazmu a síl do ďalšej práce a osobnú i pracovnú pohodu, aby sa jej aj naďalej darilo napĺňať blízke aj dlhodobé ciele.

Agáta Karčová

Cúvacie svetlá – Na jazykovú poradňu JÚLEŠ SAV sa obrátil pisateľ s otázkou, či je prídavné meno *cúvací* v spojení *cúvacie svetlá* jazykovo v poriadku, keď ho nenašiel v starších slovníkoch ani v Slovníku súčasného slovenského jazyka.

Opytujúci mal pravdu: prídavné meno *cúvací* sa v slovenských výkladových slovníkoch neuvádza, no o jeho používaní sa možno ľahko presvedčiť v textoch na internete aj v Slovenskom národnom korpuse, kde sa vyskytuje napríklad v takýchto spojeniach: *cúvacie svetlá*, *cúvacie reflektory*, *cúvací senzor*, *cúvacia kamera*, *cúvací manéver*. Význam prídavného mena *cúvací* možno vysvetliť ako „súvisiaci s cúvaním, určený na cúvanie, využívaný pri cúvaní“. V citovaných spojeniach ide presnejšie o tieto významy: „ktoré signalizujú cúvanie“ (*cúvacie svetlá*, *cúvacie reflektory*), „ktoré sú určené na bezpečné cúvanie“ (*cúvací senzor*, *cúvacia kamera*) alebo aj „pohyb, postup používaný pri cúvaní“ (*cúvací manéver*). Zo slovotvorného hľadiska je prídavné meno *cúvací* správne utvorené zo slovesa *cúvať* vo význame „pohybovať sa naspäť, dozadu“ (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, ďalej KSSJ) príponou *-ací*, ako je to napríklad pri dvojiciach *parkovať* – *parkovací* („určený na parkovanie, súvisiaci s parkovaním“, KSSJ), napr. *parkovacia plocha*; *stretávať* – *stretávací* („určený na stretávanie“, KSSJ), napr. *stretávacie svetlá*; *odbočovať* – *odbočovací* („určený na odbočovanie“, napr. *odbočovací pruh*; *zaraďovať sa* – *zaraďovací* („určený na zaraďovanie“, napr. *zaraďovací pruh*).

Prídavné meno *cúvací* je teda z jazykového hľadiska v poriadku, a keďže sa neuvádza v slovníkoch, vynára sa otázka, aký výraz sa používa v odbornom názvosloví na niektoré súčasti vozidla, napríklad svetlá zasvecujúce sa pri cúvaní, ktoré už nie sú novinkou. V STN 30 0029 Základná automobilová terminológia. Údaje o vozidle. Terminológia z r. 2001 v časti 8 Osvetlenie sa na označenie takýchto svetiel použil termín *spätné svetlo* s definíciou „svetlo používané na osvetlenie vozovky za vozidlom a na upozornenie

iných účastníkov dopravy, že vozidlo cúva alebo bude cúvať⁶⁶. V textoch na internete nájdeme v rovnakom význame aj ďalšie názvy: *spiatočkové svetlo* a *spiatočné svetlo*.

Prídavné meno *cúvací* je dobre utvorené, v citovanej norme sa s rovnakou príponou *-ací* uvádzajú napríklad prídavné mená *stretávací* a *parkovací* v termínoch *stretávací svetlomet* (ako synonymum k výrazu *tlmený*) a *parkovacie svetlo*. V spojeniach *cúvacie svetlo*, *cúvací reflektor*, *cúvací senzor* ap. je prídavné meno *cúvací* výstižné a významovo jasné, možno ho preto odporúčať ako rovnocenné synonymum k prídavnému menu *spätný*.

Iveta Vančová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (39)

odchov -vu pl. N -vy m. **1.** ► zootech., poľnohosp. ► *zootechnická, veterinárna a organizačná starostlivosť zameraná na zabezpečenie riadneho rastu a vývinu mláďat hospodárskych zvierat a rýb až po ich dospelosť: o. kurčiat, jahniat, prasiat; studený o. teliat* chov v prostredí so zníženou teplotou na dosiahnutie väčšej odolnosti ➤ i fraz.; *o. rýb v liahni; bažanty z umelého odchovu; zvýšiť kvalitu odchovu*

2. ► chov zvierat obyč. spoločenských plemien (psov, mačiek, koní a pod.) s cieľom dosiahnuť požadovanú kvalitu jedincov: *registrovaný o. šteniat; prvý o. vzácného holuba v strednej Európe; výsledky odchovu chovateľskej stanice; prvú cenu získal pes zo slovenského odchovu*

3. ► zvierací jedinec al. skupina zvierat ako výsledok (plemenného) chovu zvierat spoločenských plemien: *výstava najúspešnejších odchovov; chovateľská stanica sa prezentovala svojím prvým odchovom*

■ fraz. **studený odchov** a) výchova detí bez citového prístupu b) žart. nedostatočné vykurovanie obytných al. pracovných priestorov

odchovanec -nca pl. N -nci m. **1.** ► kto bol obyč. úspešne vychovávaný, pripravovaný al. trénovaný v nejakej spoločenskej organizačnej forme, v ustanovizni: *o. slávnej univerzity; o. svetoznámeho dirigenta; odchovanci popradského hokeja; do futbalového tímu pribudli vlastní odchovanci; iron. Prezradil to najkúsenejší, polepšený a najmä vylepšený, preškolený i vyškolený odchovanec Leopoldova Fraňo.* [L. Ťažký] väzeň

2. obyč. v spojení *odchovanec (detského) domova* ► človek, ktorý zo závažných dôvodov vyrastal v zariadení poskytujúcom výchovnú, hmotnú, zdravotnú i sociálnu starostlivosť a nie v rodinnom prostredí: *o. zariadenia s nariadenou ústavnou výchovou; poskytnúť štartovacie byty pre odchovancov detských domovov; Nájsť prácu odchovancom domovov je čoraz ťažšie.* [Sme 2009]

3. ► kto je vo svojom osobnom vývoji výrazne ovplyvnený nejakým spoločenským javom: *známy spevák je odchovancom britského popu; Som odchovanec všetkých možných aj nemožných počítačových hier.* [InZ 2001]

▣ **odchovankyňa** -ne -kýň ž.: o. známeho poľského avantgardného režiséra; o. detského domova; *Všetky hráčky sú odchovankyňami prešovského basketbalu.* [Sme 2009]

odchovať -vá -vajú -vaj! -val -vajúc -vaný -vanie dok. 1. (koho (na čom), čo) ► (o rodičoch, o živiteľoch) poskytnutím výživy, cieľavedomou starostlivosťou o potomka, o človeka, o zviera, obyč. od narodenia do dospelosti, dosiahnuť jeho telesný a duševný rozvoj, samostatnosť, postarať sa, vychovať: o. syna, dcéru; *po smrti rodičov odchovala dvoch bratov; dieťa je odchované na materskom mlieku matka ho dojčila, nepodávala mu mliečne náhrady; doma nás odchovali na haluškách a na rezancoch v strave prevažovali múčne jedlá; sučka odchovala sedem šteniat; sokoly vo vyhliadnutom hniezde odchovali štyri mláďatá; sloníčatá boli odchované v zajatí; Naše staré mamy odchovali deväť detí v oveľa väčšom nedostatku.* [N. Tanská]

2. (koho, čo) ► cieľavedome, obyč. úspešne vychovať v nejakej spoločenskej organizačnej forme, ustanovizni: *futbalový klub odchoval viacerých prvotných hráčov; Spomínané gymnázium počas vyše šesťdesiatich rokov svojej existencie odchovalo skutočne mnohých významných a vynikajúcich ľudí.* [Slo 1983]

3. (čo) ► chovom, kŕmením dosiahnuť potrebnú hmotnosť al. požadované vlastnosti zvierat, dochovať, vychovať: o. kravu; o. jahňatá; *slepieky odchovali do znáškovej dospelosti; ročne odchovajú jeden-dva vrhy šteniat; Z toho, čo si odchováme, máme mäso do kuchyne, pre turistov robíme domáce zabíjačky.* [Cs 2001]

4. v podobe trpného prídavia, obyč. v spojení so sponovým slovesom hovor. (na čom; čím) ► byť niečím ovplyvnený v osobnom vývoji: *je odchovaný na hollywoodskych filmoch; čitateľ je vo veľkej miere odchovaný mediálnou propagandou; generácia odchovaná na videohrách a elektronickej hudbe*

▣ nedok. ↗ **odchovávať**

odchovávať -va -vajú -vaj! -val -vajúc -vajúci -vaný -vanie nedok. 1. (koho (na čom), čo) ► (o rodičoch, o živiteľoch) poskytnutím výživy, cieľavedomou starostlivosťou o potomka, o človeka, o zviera, obyč. od narodenia do dospelosti, dosahovať jeho telesný a duševný rozvoj, samostatnosť, starať sa, vychovávať: o. deti; *v detstve bola odchovávaná na vegetariánskej strave; orly odchovávali jedno až tri mláďatá; hranostaj odchováva potomstvo v norách*

2. (koho, čo) ► cielavedome vychovávať v nejakej spoločenskej organizačnej forme, v ustanovizni: *o. futbalový dorast; nemocnica odchováva mladých lekárov; učilište odchováva žiakov pre poľnohospodársku prax*

3. (čo) ► chovom, kŕmením dosahovať potrebnú hmotnosť al. požadované vlastnosti zvierat, dochovávať, vychovávať: *o. jalovice, žriebäta; o. násady pstruha potočného; o. výstavné jedince; húsatá sa odchovávajú na podstielke; chovatelia odchovávali šteňatá v kvalitných podmienkach*

4. v podobe trpného prídavia, obyč. v spojení so sponovým slovesom hovor. (na čom; čím) ► byť niečím ovplyvňovaný v osobnom vývoji: *je odchovávaná všelijakými romantickými románmi; boli sme odchovávaní na filmoch o Indiánoch*

▣ dok. ↗ **odchovať**

odchovňa -ne -ní ž. poľnohosp. ► objekt, priestor na odchov hospodárskych zvierat: *o. kurčiat; umelá o. hlucháňov; zriaďovanie odchovní; prerobiť ovčinec na odchovňu mladého dobytká*

odchovný -ná -né príd. 1. zootech. ► súvisiaci s odchovom, so zabezpečením riadneho rastu a vývinu mláďat (hospodárskych) zvierat a rýb; určený na odchovávanie, vykrmovanie (hospodárskych) zvierat a rýb: *o. závod; o. rybník, potok, žlab; odchovná nádrž; odchovná farma, hala; odchovné zariadenie produkuje násadu šŕuky*

2. ► súvisiaci so špeciálnym odchovom zvierat napr. na plemeno: *odchovné psy; prehliadka odchovných skupín koní po plemenníkoch*

odlučovací -cia -cie príd. odb. ► súvisiaci s odlučovaním, oddeľovaním jednotlivých látok (v procese výroby); určený na odlučovanie, separačný: *o. efekt, princíp, proces; umývací linka má najmodernejšiu odlučovaciu techniku na ropné látky; inštalovať odlučovacie zariadenia*

odlučovač -ča pl. N -če m. tech. ► prístroj, zariadenie na odlučovanie, oddeľovanie nejakej, obyč. škodlivej látky: *cyklónový o. zariadenie na oddeľovanie tuhých častíc z prúdu plynu využívajúci odstredivú silu; mechanický o. vody, dechtu; o. popolčeka; o. ropných látok z dažďovej kanalizácie; voda je vedená cez odlučovače olejov do riek*

odlučovať -čuje -čujú -čuj! -čoval -čujúc -čujúci -čovaný -čovanie nedok.

1. (koho (od koho, od čoho)) ► oddeľovať ľudí od seba a tým obyč. pretŕhať citové puto: *dieťa sa nemá o. od matky; vyhnanstvo odlučuje človeka od rodiny a od vlasti; hluchota ho pomaly odlučuje od sveta; smrť odlučuje tých, ktorí patrili k sebe*

2. (čo od čoho, od koho) ► oddeľovať od celku, z povrchu niečoho a pod.: *krém, masť odlučuje z kože šupiny a pôsobí protizápalovo; Na folklóre som vyrástol a neodlučujem ho od svojho povolania operného speváka.* [ŽV 2010] neizolujem ich

3. (čo) ► spôsobovať, aby sa mláďa naučilo prijímať inú potravu ako materské mlieko (nepripúšťaním k matke), odstavovať: *o. teliatka; o. jahňatá od bahníc; žriebä bolo odlúčené predčasne*

4. odb. (čo) ► oddeľovať jednotlivé látky (v procese výroby, zo spalín a pod.), separovať: *o. kaly, prachové častice; zariadenie na odlučovanie škodlivín z ovzdušia*

▣ dok. ↗ odlúčiť

odlučovať sa -čuje sa -čujú sa -čoval sa -čuj sa! -čujúc sa -čujúci sa -čovanie sa nedok. 1. (od koho, od čoho) ► vzdďalovať sa od niekoho blízkeho a tým pretŕhať citové puto, odpúťavať sa: *nerád sa odlučuje od kamarátov; A keď sa od neho trhala, odlučovala, pociťovala priam fyzickú bolesť.* [K. Lászlová]

2. (od/z čoho, od koho) ► oddeľovať sa od skupiny, od celku, odpájať sa, osamostatňovať sa: *z húfu sa odlučujú malé skupinky rýb; od poľnohospodárstva sa postupne odlúčili remeslá; V ten deň americký konvoj signalizoval, že sa odlučuje od flotily.* [V. Krupa]; *Medovníkari sa od pekárov začali odlučovať až v 17. storočí.* [VNK 2001]

3. odb. (od čoho) ► (obyč. o živých tkanivách) oddeľovať sa od základu, odtráhať sa: *pri psoriáze sa niekedy necht začne o. od nechtového lôžka; odumreté bunky sa odlučujú od kože; epitel sa odlučuje v podobe špirály; dužina plodu broskyne sa dobre odlučuje od kôstky*

4. odb. (od čoho) ► oddeľovať sa od niečoho (v procese výroby, zo spalín a pod.), separovať sa: *bronz sa ľahšie taví a odlučuje ako čistá meď; prach sa odlučuje cez filtračné vložky; pri tepelnom spracovaní ropného piesku sa odlučujú živice; čerstvá syrová hmota sa počas zahrievania odlučuje od kyslej srvátky*

▣ dok. ↗ odlúčiť sa

odnož -že -ží ž. 1. bot. ► podzemný al. nadzemný výhonok, ktorým sa rastlina vegetatívne rozmnožuje; syn. šľahúň: *z koreňa vyrastá o.; rastlinky množíme odnožami; na jahodách sú slabé odnože mladých sadeníc*

2. ► skupina členov jednej (ekonomickej, politickej, záujmovej a pod.) organizácie, združenia, hnutia, ktorá sa na základe odlišných názorov al. činnosti odčleňuje, vetva: *členky ženskej odnože dominikánskej rehole; o. hnutia skinhed; rozpustenie straníckej odnože frakcie; radikálna o. islamu;*

Spolupracoval najmä s najmilitantnejšou odnožou bratislavského podsvetia. [HN 2005]

3. ▶ čo s niečím súvisí svojím pôvodom, obmenená podoba niečoho, variant: *nové odnože alternatívnej medicíny; skalné lezenie, jedna z najpopulárnejších odnoží horolezectva; večer bude patriť rôznym elektronickým odnožiam džezu*

odnožiť -ží -žia odnož! -žil -žiac -žený -ženie dok. bot. ▶ (o rastline) vytvoriť (podzemný al. nadzemný) výhonok, odnož, odnože: *v dôsledku sucha pšenica nevládala narásť ani o.; repka slabo odnožila; dobre odnožené porasty ozimín; kvet vyháňa nové listy, dokonca aj odnožil; jednoročné trávy už naplno odnožili*

■ nedok. ↗ **odnožovať**

odnožovací -cia -cie príd. bot. ▶ súvisiaci s odnožovaním, vytváraním podzemných al. nadzemných výhonkov rastlín: *o. orgán; odnožovacia schopnosť pšene; odnožovacie kolienko; prídavné korene kukurice rastú z odnožovacieho uzla*

odnožovanie -nia s. bot. ▶ tvorba odnoží, podzemných al. nadzemných rastlinných výhonkov zabezpečujúcich vegetatívne rozmnožovanie: *o. obilnín, ozimín; dusík podporuje o. a rast; pri morenom osive pšene sa zvyšuje schopnosť odnožovania* ■ ↗ i **odnožovať**

odnožovať -žuje -žujú -žuj! -žujúc -žujúci -žovanie nedok. bot. ▶ (o rastline) vytvárať (podzemný al. nadzemný) výhonok, odnož, odnože: *kaktus husto odnožuje; pri nedostatku draslíka obilniny slabšie odnožujú; čím viac sa trávnik kosí, tým viac tráva odnožuje* ■ dok. ↗ **odnožiť**

Jana Hašanová

Vysvetlivky

Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- ↗ odkaz
- frazeológia, parémie
- prihniezdovanie
- lexikalizované spojenie alebo terminologické spojenie

Zoznam použitých zdrojov

Cs – Cestovateľ
InZ – InZine, internetový časopis
Sme – Sme
HN – Hospodárske noviny
VNK – Východoslovenské noviny Korzár

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (5)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viacej o tom pozri v Kultúre slova, 2013, roč. 47, č. 1, s. 60).

jasomer -a/-u L -e mn. N a A -y m. prístroj na meranie jasu: *digitálny j., vreckový j.; kontrolný j., bodový j.; kalibrovaný j.*

jasový príd. (slovo je už v SSSJ) súvisiaci s jasom: *j. analyzátor; j. signál; j-á zložka televízneho signálu; j-é zmeny*

jazykovoporadenský príd. súvisiaci s jazykovou poradňou, týkajúci sa jazykovej poradne: *j-á činnosť; j-á prax*

jazykovovýchovný príd. súvisiaci s jazykovou výchovou, týkajúci sa jazykovej výchovy: *j. postup; j. proces; j. cieľ; j. pracovník; j-á práca*

jednokoľajnica -e -níc ž. **1.** žel. železnica s jednou koľajnicou: *nadzemná j.*
2. odb. kovanie na vedenie posuvných dverí: *dolná j., horná j.; jednokoľajnicový* príd.: *j. vozík; j. dopravník; j-á železnica; j-á doprava; j. systém; j-á visutá dráha; j-á trať; j-á plastová stropná garníža; j. rám*

jednolanový príd. **1.** ktorý má jedno lano: *j. žeriav; j-á závesná lanová dráha; j-á obežná lanová dráha; j-á kabínková lanovka; j-á kotva; j. šarkan*
2. ktorý sa vykonáva pomocou jedného lana: *j-á technika pri lezení; pri záchranných akciách; v jaskyniarstve*

jednorýchlostný príd. ktorý má jednu rýchlosť: *j. ventilátor; j. výťah; j. strihací strojček; j-á kosačka; j-é čerpadlo*

kalivo -a -lív s. **1.** odb. materiál, ktorý dodáva zakalenie skleneného smaltu al. ho zvyšuje **2.** hovor. zakalená voda: **3.** slang. droga: *to k. ho dosť zložilo*

kalivý príd. ktorý sa (ľahko) kalí: *k. sediment; dno je veľmi k-é; k-é prostredie vraku; pohyb v k-om prostredí; k-é krmivo pre malé ryby; kali-vošť* -i ž.: *k. dna; k. usadenín na vraku*

kapsár -a L -i mn. N a A -e m. obal na odkladanie vecí s viacerými kapsami: *k. na stenu; k. na detskú postieľku; k. do kuchyne; k. do auta*

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Konfrontačný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra – 2. etapa* (VEGA č. 2/0076/13).

kapučíno, pôv. pís. cappuccino -a -čín s. (slovo je už v SSSJ) (horúca) káva s mliečnou penou: *lahodné k.*, *recepty na k.*, *k. z kozieho mlieka*; *ľadové k.*; *kávovar na k.*; **kapučínový** príd.: *k. koláč*, *k. krém*, *k. zákusok*, *k-á torta*; **kapučínko** -a mn. N -a G -nok s. zdrob. expr.: *horúce k.*, *voňavé k.*; *pohár k-a*

kapučínovač -a L -i mn. N a A -e m. prístroj na prípravu kapučína: *sklenený k.*

kaučukovitý príd. ktorý má vlastnosti kaučuku: *k. materiál*, *k-á látka*, *k-á zložka*; *k-á konzistencia*; *k. stav*; **kaučukovitosť** -i ž. vlastnosť hmoty deformovať sa

kladkostroj -a m. (slovo je už v SSSJ) sústava kladiek, ktorá sa používa na dvíhanie bremien: *reťazový k.*, *lanový k.*, *elektrický k.*; **kladkostrojový** príd.: *k. navíjací systém*, *k. prevod*; *k-á mačka*, *k-á dráha*; *k-é laná*

kladnica -e -níc ž. tech. zostava viacerých kladiek na žeriave al. zdvíhadle: *horná k.*, *dolná k.*, *vodiaca k.*; *k. háka*; *k. na mostový žeriav*; *ložisko k-e*; **kladnicový** príd.: *k. blok*; *otočný k. hák*

klenok -nka L -nku m. obuv. **1.** časť spodku topánky od konca prstovej časti po podpätko **2.** tenký pás materiálu používaný na vystuženie al. na predchádzanie nadmernému prehýbaniu klenby nohy: *drevený k.*, *ocelový k.*; **klenkový** príd.: *k. výstupok*, *k-á časť obuvi*, *k-á oblasť*, *k-á výstuha*

klietkovať -uje -ujú nedok. odb. ukladať do podoby klietky: *k. drevo*, *k. rezivo*

klonivý príd. let. vychyl'ujúci sa zo základnej polohy smerom dolu: *k. pohyb*; *k. moment lietadla* zložka výsledného momentu lietadla pôsobiaca okolo pozdĺžnej osi lietadla a majúca za následok jeho klonenie

klopivý príd. vychyl'ujúci sa zo základnej polohy smerom bokom a dolu: *k. pohyb*; *k. efekt*; let. *klopivý moment lietadla* zložka výsledného momentu lietadla pôsobiaca okolo bočnej osi lietadla a majúca za následok jeho klopenie

klopný príd. **1.** týkajúci sa klopenia: odb.: *k. uhol*; *k. moment* moment nakláňajúci karosériu al. nadstavbu vozidla okolo pozdĺžnej osi **2.** elektrotech., inform. k. obvod, správ. *preklápací obvod*

kľúčovanie -ia s. film., inform. spájanie dvoch celistvých záberov dohromady: *k. pohybu*; *k. fázovým posunom*

kľúčovať -uje -ujú nedok. film., inform. spájať dva celistvé zábery dohromady, vkladať obraz do pozadia: *k. pohyby*, *k. v obraze iniciály*

klz -u m. odb.: *medza klzu* napätie, pri ktorom vzniká plastická deformácia kovov; **klzový** príd.: *k. systém*, *k-á deformácia*, *k-é napätie*

kochlík -a L -u m., správ. **črepník, kvetináč**; kochlíkový príd., správ. **črepníkový**: k-é kvety, správ. *črepníkové kvety*; k-é rastliny, správ. *črepníkové rastliny*

komentátorstvo -a s. povolanie komentátora, činnosť komentátora: *politické k., športové k., občianske k.*

kompostovateľný príd. (slovo je už v SSSJ) ktorý sa dá kompostovať; určený na kompostovanie: *k. materiál, k. (biologický) odpad, k-é plasty; k. obal, k-é vrecká, k-é jednorazové plienky; kompostovateľnosť* -i ž.: *k. odpadov, k. jednotlivých materiálov*

kondicionovanie -ia s. odb. prispôsobovanie, prispôsobenie látky al. materiálu určitým vplyvom, napr. teplu, tlaku, vlhku: *k. skúšobných telies, k. vzoriek*

kondicionovať -uje -ujú nedok. i dok. **1.** odb. prispôsobovať, prispôbiť látku al. materiál určitým vplyvom, napr. teplu, tlaku, vlhku: *k. skúšobné vzorky pri teplote 23 °C, motor sa k-uje na prevádzkovú teplotu chodom na zvýšené otáčky* **2.** uvádzať, uviesť do želaného stavu: *olej z rozmarínu k-uje vlasy, šampón k-uje vlasové vlákno*

konštelačný príd. odb. súvisiaci s konšteláciou: *k. bod, k. diagram, k-á schéma; k-á práca; k-á psychoterapia*

kontaminátor -a L -e mn. N a A -y m. ekol. látka spôsobujúca kontamináciu, kontaminant: *uhlíkovodíkový k., k. podzemných vôd, k-y potravy*

kontaminovateľný príd. ekol. ktorý sa môže kontaminovať: *ľahko k-é potraviny; priestory na manipuláciu s k-ými a nezabalenými surovinami a výrobkami; kontaminovateľnosť* -i ž.: *test na k. vírusmi*

koróziometer -tra L -tri mn. N a A -tre m. odb. prístroj na meranie korózie

korýtkovosť -i ž. odb. schopnosť predmetu nadobúdať tvar v podobe korytka; výsledok tejto schopnosti: *k. dopravného pásu*

korytotvorný príd. odb. pri ktorom sa tvorí koryto, ktorý spôsobuje tvorbu koryta: *k. proces, k-á činnosť; k. prietok; k. nános*

kráterček -a L -u m. **1.** zdrob. expr. malý kráter **2.** odb. malá diera v povlaku farby podobná vpichu ihlou

krátkočlánkový príd. ktorý má krátke články: *k-á reťaz*

kremeňový príd. vzťahujúci sa na kremeň, vyrobený z kremeňa, pochádzajúci z kremeňa, kremenný: *k. piesok, k. štrk, k-á živica; k. ciferník, k. filter, k. gril, mramorový a k. nábytok, k-é nástenné hodiny; k. odpad*

krémovitý príd. ktorý má formu a súdržnosť ako krém, ktorý má vlastnosti krému: *k-á konzistencia, k-á štruktúra; k. jogurt, k. tvaroh, k-á smotana; k. tmel, k. čistiaci prostriedok, k-á pasta; krémovito* prísl.: *k. hustá omáčka; krémovitost'* -i ž.: *k. polievky, k. zmrzliny*

kriedovanie -ia s. odb. **1.** tieňovanie al. farbenie plochy farebnými kriedami **2.** tvorba kriedového prášku na povrchu farby

kriedovať -uje -ujú nedok. **1.** nanášať na povrch kriedu: *k. tágo, k-uje sa špička tága* **2.** odb. vytvárať štruktúru, akú má krieda: *náter nesmie k.; farby časom k-ujú*

krmivár -a m. výrobca krmív: *priemyselný k.; krmivársky* príd.: *k. priemysel, k. podnik; Výskumný ústav k.; k. zákon, k-a legislatíva; k. reťazec; krmivárstvo* -a s. krmivársky odbor: *mechanizácia k-a*

krut -u L -e m., vhodnejšie krútenie: *meranie k-u krútenia; namáhanie v k-e* pri krútení; *pevnosť v k-e* pri krútení; *tuhosť v k-e* pri krútení; *pružnosť v k-e* pri krútení; *napätie v k-e* pri krútení; *statická skúška k-om* krútením

krytka -y -tiel ž. odb. predmet menších rozmerov, ktorým sa niečo zakrýva, kryt: *drevená k., kovová k., plastová k., silikónová k.; kruhová k., štvorcová k.; k. na objektív, k. zadného stierača, k. hmlovky*

krytovanie -ia s. odb. **1.** zabezpečenie krytom: *lišta na k. odpínačov, k. dopravníkov* **2.** predmet, ktorým sa niečo zakrýva, vhodnejšie kryt: *ochranné k. ochranný kryt; plechové zvárané k. plechový zváraný kryt; k. strojov* kryty strojov

krytovaný príd. odb. opatrený krytom: *k. hnací hriadel', k. pracovný stôl, k. regál, k-á policová zostava*

krytovať -uje -ujú dok. odb. opatriť krytom: *k. ovládače, k. rozvody*

kvapalínatesný príd. neprepúšťajúci kvapalinu: *k. uzáver; k. kontajner, k-á nádoba; k. betón, k-á podlahová krytina; ochranná k-á kombinéza; kva-*

palínatesne prísl. *k. pritlačiť tesniaci krúžok; kvapalínatesnosť* -i ž.

kvapkovač -a L -i mn. N a A -e m. zavlažovacie zariadenie zavlažujúce po kvapkách: *automatický k., prietokový k., kvapkové zavlažovanie z k-ov*

kyvný príd. (slovo je už v SSSJ) tech. ktorý sa otáča v určitom uhle okolo osi, výkyvný: *k. mechanizmus, k. výložník, k-á spojka, k-á lopatka; kyvnosť* -i ž.: *k. kĺba*

Matej Považaj

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300